

Het Koloniale Geheugen van Halle.

Deel 1. Ernest Courtois.

In 1883 vertrok Hallenaar **Ernest Courtois** naar Kongo. Hij was net afgestudeerd als apotheker. Nog geen jaar later stierf hij op de Kongostroom, aan boord van de stoomboot *Royal*. Hij was amper 28 jaar. Zijn korte verblijf in het Kongobekken situeerde zich in de periode waarin **H.M. Stanley** voor koning **Leopold II** koloniale rechten en handelsprivileges trachtte te verwerven in dat gedeelte van Midden-Afrika.

Koloniale geheugen van Halle

Dit artikel maakt deel uit van een onderzoek naar het Koloniale Verleden van Halle. De bedoeling is na te gaan hoe Halle en haar bevolking het koloniale tijdperk*¹ hebben ervaren en/of beleefd, meer bepaald de periode van België en haar ex-kolonie Kongo. Vermits het onderzoek zich uitspreidt over verschillende domeinen (industrie, handel, koloniale en caritatieve verenigingen,...) en talrijke personen behandelt die hier niet uitgebreid aan bod komen, verwijs ik in deze tekst meermaals naar andere artikelen die later zullen worden gepubliceerd.

Het Belgische koloniale verleden is omstreden, zeker als het gaat over de periode van Kongo Vrijstaat. Courtois was in Kongo tijdens de periode dat de *Internationale Kongo Vrijstaat* tot stand kwam.

Om iets over hem persoonlijk te vernemen was ik voornamelijk op archiefstukken en koloniale literatuur aangewezen. Vermits deze literatuur meestal door voor- en tegenstanders ideologisch 'getint' en vandaar controversieel is, leek het mij aangewezen niet de extreme uitersten van beide standpunten te gebruiken; daarom heb ik gepoogd zoveel mogelijk de binnenkantjes van beide uiteinden te bewandelen. Archiefdocumenten (meestal brieven), te boek gestelde verslagen of getuigenissen van mensen die ofwel Courtois gekend hebben of behoorden tot de weinigen*² die in deze periode in Kongo actief waren, moeten kritisch benaderd worden: dikwijls zijn de verhalen uitgezuiverd en verbloemd door de auteurs zelf en/of nadien tot mythen uitgegroeid. Meestal waren ze zo geschreven dat ze konden gebruikt worden als propagandistisch materiaal. Soms echter zijn ze ook verrassend onthullend.

Het verhaal gezien vanuit Kongolese hoek komt echter nooit aan bod, wel verhalen van heldhaftigheid, doorzettingsvermogen en vriendschap onder de *blanken*, wat uiteraard niet altijd het geval was. Als men bijvoorbeeld de niet omzeilbare achtdelige *Belgische Koloniale Bibliografie* doorneemt, lijkt het of er onderling of met de inheemse bevolking nooit conflicten geweest zijn. Als er al conflicten waren, was het de schuld van de Belgische politieke wereld of jaloerse buitenlandse mogendheden of lag het aan de onwelwillendheid van de Afrikanen.

Omstreden figuren of feiten werden niet vernoemd. De weinige informatie die over de eerste koloniale beschikbaar is, moet dan ook met de nodige omzichtigheid bekeken worden.

Wat het tegengewicht van de koloniale literatuur betreft, heb ik me voor dit artikel beperkt tot drie auteurs die op een kritische manier begaan zijn met het Belgische koloniale verleden: dr. A.M. Delathuy, prof. Daniel Vangroenweghe en Guy De Boeck (zie bibliografie).

*¹ De Belgische koloniale geschiedenis wordt traditioneel historisch ingedeeld in vier periodes: de pre-koloniale periode (begin 16de eeuw tot 1876/1876 tot 1885), de periode van Leopold II of de Internationale Kongo Vrijstaat (1885 tot 1908), Belgisch Kongo (1908 tot 1960), de post-koloniale periode (1960 tot heden).

*² A.J. Wauters vermeldde als eerste de 100 Belgen in Kongo in een bijlage bij het kerstnummer 1884 van het door hem gestichte tijdschrift "Mouvement Géographique".

Courtois wordt vermeld op de gedenkplaat van de "Belgische Baanbrekers bij de Bezetting van Congo 1879-1885" in het Afrikamuseum te Tervuren: in die periode waren er slechts 74 Belgen in West-Kongo actief en 21 in Oost-Kongo. Op de gedenkplaat werden enkele Belgische pioniers vergeten; andere vermelde pioniers waren dan weer geen Belgen. Tot op heden ben ik tot de totale som van 101 Belgische Kongopioniers gekomen.

Vermits er, nu en toen, over de Halse Kongopioniers weinig informatie te vinden is, kan men ook moeilijk spreken van enige impact op de Halse bevolking. Zij behoren dan ook niet tot het *collectieve geheugen* van de Hallenaar. Zij komen pas aan bod in 1925 wanneer beeldhouwer **Dolf Ledel** een beeld maakt in opdracht voor de *Cercle Colonial de Hal*, met vermelding van drie Halse Kongopioniers*¹ die in 1937 bedacht werden met een straatnaam. Courtois ontbreekt echter in dit gezelschap en was daardoor tot met de start van dit onderzoek een volstrekt onbekende in Halle.

Weinig of geen getuigenissen op het Halse thuisfront over de Kongopioniers. Geen artikels of publicaties in de plaatselijke pers die ons wijzer maken omtrent het baanbrekende werk van de Kongopionier Courtois, noch omtrent zijn beweegreden om naar Kongo te vertrekken, noch omtrent zijn motivatie. Wat bezielde hem om naar een land te vertrekken waar je in die periode gemiddeld amper drie jaar overlevingskansen had? Hoe kwam hij in contact met Kongo, een toen nog onbegrensd gebied in westelijk Centraal-Afrika, dat vrij nog onbekend was en behoorde tot het werkterrein van ontdekkingsreizigers en avonturiers?

Om deze vragen te beantwoorden heb ik getracht Courtois te situeren binnen de sociaal-politieke en economische context van de Halse regio op het eind van de 19de eeuw en binnen de ruime geschiedkundige context van de pre-koloniale periode en in het licht van de daar op volgende oprichting van de *Kongo Vrijstaat* in 1885.

Op weg naar een kolonie.

Industriële ontwikkeling na 1850.

De Belgische revolutie van 1830 en het verdrijven van de Nederlanders hadden een verlies van belangrijke afzetmarkten (o.m. de Nederlandse kolonies) voor vooral de textielindustrie tot gevolg. Om de werkgelegenheid in de sector te redden liepen de niet-georganiseerde werknemers in het spoor van de werkgevers die de arbeiders op de wederzijdse belangen wezen en pleitten voor een protectionisme op de binnenlandse markt. Opeenvolgende crisissen zorgden echter voor meer en meer sociale onrust. Na 1850 moest het protectionisme door de liberalisering geleidelijk aan plaats maken voor vrijhandelsprincipes. De meeste Westerse mogendheden gingen op zoek naar afzetmarkten buiten Europa: Midden-Afrika werd vanaf nu een belangrijke afzetbodem voor goedkoop textiel. De uitbreiding van het spoorwegnet en nieuwe waterkanalen zorgde anderzijds voor een stevige groei in de wol- en katoennijverheid, maar ook in andere sectoren waaronder, de hoogovens, de steenkoolwinning, de glasindustrie, de papierindustrie, ijzerfabrieken, gieterijen en de machinebouw. De afnemende winsten voor de Belgische ondernemers door het verlies van afzetmarkten werd gecompenseerd door lage lonen en de introductie van nieuwe technologieën zoals de stoommachine. Vanaf 1840 kende de Belgische industrie een groei in de productie met als gevolg op termijn een teveel aan producten: de *gewone man* nam nog niet deel aan de consumptie die voorbehouden was aan de rijkere burgerij.

Tijdens het regime van Leopold II werd er gezocht naar een grotere economische en industriële expansie in overzeese gebieden: China, Siam, Perzië Egypte en Kongo. Meer dan 1000 bedrijven werden tijdens deze periode in het buitenland gesticht of overgenomen.

Door de aanleg van het kanaal Brussel-Charleroi (1832) en de spoorweg Brussel-Tubize (1840) konden in Halle en omgeving grotere hoeveelheden aan grondstoffen worden aangevoerd, ondermeer Waalse steenkool voor de in opkomst zijnde stoommachines die hier als eerste door **Henry Rey** (tafellinnenweverij in Ruisbroek) en **Charles François Claes** (suikerbietenfabriek in Lembeek) werden ingevoerd.

*1 Naast Albrecht Ardevel, Victor Baetens en Felix Steens behoorden Ernest Courtois, Louis Nelis, Adolphe Gillis en Jean Baptiste Brichaux tot de kolonialen uit onze regio tijdens de periode Kongo Vrijstaat.

Het vervoer van goederen begon vlotter te verlopen. Dit had de vestiging van een aantal nieuwe industrieën en bedrijven in de Zennevallei (van Kuregem tot Braine-le-Compte)*¹ tot gevolg. De textiel- en metaalnijverheid in de regio waren op het eind van de negentiende eeuw twee belangrijke sectoren voor de tewerkstelling en voor uitvoer naar Kongo (zie artikel Ateliers de Construction de Hal). In Halle kwam de voedingsnijverheid (cichorei, suiker, kaas, brouwerijen en stokerijen, mouterijen...) nog steeds op de eerste plaats (26%). De bouwsector kende een gestadige groei (13%). De komst van nieuwe bedrijven vertaalde zich ook in de politieke wereld: de politieke wereld die vroeger putte uit voornamelijk notabelen, haalde zijn vertegenwoordigers nu meer en meer uit de groep der kleine ondernemers.

Arbeidersmigratie en sociale onrust in de tweede helft van de negentiende eeuw.

1846 en 1847 waren crisisjaren in de agrarische sector vanwege de slechte oogst van graan en aardappelen. De stijging van de voedselprijzen en het langzaam wegwijnen van de huisnijverheid op het platteland bracht een verpaupering van de bevolking teweeg. Tussen 1847 en 1853 was zo'n 40% van de Halse bevolking behoeftig en moesten velen overleven met de steun van de Openbare Onderstand. *² De tegenstelling tussen arm en rijk was schrijnend: in 1847 bouwde de toenmalige toparchitect **J.P. Cluysenaar** een luxevilla voor de bekendste Hallenaar, cellist **Adriaan Servais**. Op een tekening uitgegeven in deze periode door La Trempe Superficielle S.A. is te zien hoe de villa net achter het Halse treinstation lag, waar de vader van Ernest Courtois in 1840 zijn intrek had genomen. Cluysenaar bouwde zeven jaar later een kasteel in Drogenbos voor *katoenbaron* **Henry Rey**.

Het treinstation van Halle met op de achtergrond links de villa Servais

*¹ In Halle ontstonden 3 constructieateliers (o.m. *Atelier Jean L. Lecocq*, later *Ateliers de Construction de Hal* 1838), 2 metaal-bedrijven (o.m. industriële *Smederij De Greef* met productie van landbouwwerktuigen met een stoomhamer), een scheepswerf en een textiel fabriek; in Buizingen een katoenfabriek (*Fortamps* 1842) en een Porseleinfabriek (*Arnould, Daboust et Cie* 1838), in Ruisbroek een tafellinnenweverij (*Henri Rey Ainé* 1851), in Sint-Pieters-Leeuw een katoenmanufactuur in 1842, in Lot een textiel fabriek (*Fabrique de Tissus Loth Scheppers* 1842), in Lembeek een suikerbietenfabriek (*Claes* in 1838), in Clabecq de ontwikkeling van de metaalnijverheid met de *Forges de Clabecq*, 1838 van het in 1828 opgerichte metaalbedrijf Charles Goffin,... Deze industriezone sloot via het nieuwe treinvervoer aan bij de steenontginning in de regio van Braine-le-Compte en via het kanaal aan de steenkoolontginning van Le Centre en Le Borinage.

*². In 1865 was deze teruggeschroefd tot 20 %.

Men zag tijdens deze jaren een stijging van de kleine criminaliteit en stroperij op het platteland. De werkloosheid was enorm hoog. Ondanks de nieuwe industrie die zich in Halle en omgeving vestigde, stelde de ambachtelijke nijverheid nog steeds de meeste mensen tewerk. Beide bedrijvigheden vertoonden ook bij ons in de tweede helft van de negentiende eeuw typische kenmerken van de industriële revolutie: lage lonen, slechte werkomstandigheden, *gebonden* arbeiders en kinderarbeid.

In het hele land hing de vrees voor georganiseerde arbeidersopstanden dan ook dreigend boven het hoofd.

De zware crisis en de sociale ontevredenheid zorgden in het Pajottenland voor een migratiegolf. Vanuit Vollezele (gehucht Achterbos) en Galmaarden vertrokken arbeiders via treinlijn 123 (vanaf 1855) naar de steenkoolmijnen van Charleroi, Le Centre en de Borinage. De lokale plaatsnaam Kongoberg werd genoemd naar de ongewassen kolenkappers die 's avonds na hun werk thuiskwamen. Vele jonge mannen huwden met meisjes van de Waalse mijnstreek en bleven ginder wonen. Van Kongo werd toen alleen op die manier gepraat. Ook in de Zennevallei bestond een *Congo*, een gehucht in Lembeek, vanwaar vele mensen naar de Forges de Clabecq gingen werken, maar die in de regio bleven wonen. De wijk *Congo* werd zo genoemd vanwege de armtierige woningen: hutten zoals in de Kongo.

Ook in de Zennevallei, waar de industrialisering nog niet zo ver gevorderd was als bijvoorbeeld in Gent en er nog geen eigenlijk fabrieksproletariaat bestond, zorgde de crisis voor belangrijke verschuivingen. In tegenstelling tot andere delen van het land waar in de komende 50 jaar velen hun geluk zouden gaan beproeven in het buitenland, vond dit fenomeen hier niet plaats. De Zennevallei vormde de verbinding tussen Brussel en de Waalse steenkoolgebieden. De industriële expansie in de streek bracht in tegenstelling tot het Pajottenland een toename van de bevolking met zich mee: deze verdrievoudigde in 80 jaar (in 1816 telde Halle 4000 inwoners, in 1896 zowat 12000 inwoners).

De bevolking steeg plots vanaf 1875 met 15% tot 20%. De stijging door migratie was vanaf dan constant positief met een hoogtepunt in de periode 1897-1901. Aan het begin van de twintigste eeuw zien we een migratie van 1839 arbeiders uit Halle naar de omliggende gemeenten (Anderlecht, Vorst, Lot, Tubize, Clabecq...) en 510 arbeiders vanuit Sint-Pieters-Leeuw, Buizingen en Lembeek naar Halle (R. Brichau, zie bibliografie). De textielfabriek *Fabrique de Tissus Loth* (*Spinnerij weverij Scheppers*, opgericht in 1842) bracht een inwijking van arbeiders uit het Waasland die zich vestigden in de Carré Breedveld*¹, met zich mee. Textiel was in Midden-Afrika het product bij uitstek dat werd gebruikt als ruilmiddel voor inlandse producten. **Adolphe Gillis** (°Braine-le-Compte, 1845) bouwde in 1882 te Boma de eerste Belgische factorij op Kongolese bodem in opdracht van **Léon Lambert**.

De Vrijhandelspolitiek.

Ondanks het feit dat de uitbreiding van het kiesrecht in 1846 werd voorgedragen, zouden de nationale verkiezingen in 1847 uitdraaien op een overwinning van de sociaal-conservatieven: de opeenvolgende unionistische kabinetten (1847-1857) zagen het heil niet in sociale maatregelen, maar in een economisch liberalisme.

De in 1856 gestarte campagne van de *vrijhandelsbeweging* spoorde de liberale regering **Rogier/Frère-Orban** 1857-1864 aan zich bij de zogenaamde *Cobden-verdragen* aan te sluiten. Dit bracht ondermeer een vermindering van invoertaksen mee. Men volgde hierin Duitsland waar in 1834 reeds de *Zollverein* van kracht was (de vele staten in Duitsland waar

*¹ Het fabriek en de *carré* waren gevestigd in het gehucht Lot van de gemeente Dworp. Lot werd een zelfstandige gemeente in 1927.

tollen en handelsrechten golden, waren een belemmering geweest voor de economische groei tijdens de industriële revolutie).

Het vrijhandelsverdrag had een positieve invloed op de economische expansie van België. Vlaanderen kon evenwel weinig profijt halen uit de vrijhandelsbeweging: de textielindustrie kreeg vanaf 1861 immers nogmaals zware klappen door een tekort aan ruw katoen door de Amerikaans burgeroorlog. Vanwege de sterke mechanisatie in de ons omringende landen waren de Vlaamse fabrieken niet meer concurrerend op de internationale markt. Na de beëindiging van de Amerikaanse burgeroorlog werd onze markt overspoeld met goedkoop graan wat dan weer een zware crisis teweegbracht in het hoofdzakelijk op landbouw afgestemde Vlaanderen. Tijdens de tweede helft van de 19de eeuw weken veel Vlamingen uit naar het zuiden van Brussel, naar de Waalse industrie en naar Amerika. Vanaf 1873 ging ook de Waalse metaalindustrie doorheen een ernstige crisis. De verticale solidariteit tussen arbeiders en patroons die bestond in de periode voor de vrijhandelsbeweging, stond op de helling. De arbeiders namen meer deel aan collectieve acties en organiseerden zich in politieke verenigingen wat zou resulteren in 1885 in de oprichting van een **Belgische socialistische partij** en in 1893 van de **Christelijke Volkspartij**. Samen hadden zij geijverd voor het algemeen meervoudig stemrecht.

Door de Belgische economische en industriële expansie in het buitenland steeg tijdens de tweede helft van de 19de eeuw de levensstandaard in België aanzienlijk. Deze verbetering deed zich ook voelen bij de arbeidersbevolking. Vrouw en kinderen moesten in de meeste gevallen evenwel aan de slag tegen een hongerloon om het overlevingsinkomen voor het gezin te kunnen garanderen. Een gemiddeld arbeidersgezin had een gezinsinkomen van 1.016 franken nodig om rond te komen en af en toe vlees op tafel te zetten (van vakantie was geen sprake, caféverbruik en ander vertier is in dit cijfer niet inbegrepen). In de wolfabriek van Lot in 1896 verdienden negen op tien mannelijke arbeiders (46%) tussen 1 en 3 fr. per dag; vrouwen (39%) en kinderen (15%) verdienden tussen 50 cent en 1,50 fr. Een rijkswacht-adjudant of een klerk verdiende jaarlijks zo'n 2.260 fr., wat overeenstemde met het loon van een onderofficier of postoverste in Kongo (ongeveer hetgeen Courtois zou verdiend hebben indien hij Stanley-Faals zou bereikt hebben).

Zoals op nationaal niveau, had ook in Halle binnen de politieke vleugels een radicalisering plaats: de tegenstelling tussen liberalen en katholieken werd scherper en zou ondermeer uitlopen op de schoolstrijd, een polarisatie tussen links en rechts (Ultramontanen kregen in 1880 de bovenhand bij de Halse katholieken) en de tegenstelling tussen Vlaamsgezinde en Francofielen. Hoewel de textielarbeiders in de Zennevallei niet verenigd waren, brak er in 1881 in de textielfabriek van Lot een staking uit. Het socialisme kende een moeilijke doorbraak in de regio vanwege de tegenkanting van kerk, politieke partijen en fabrieksbesturen. Er was een gebrek aan Nederlandstalige propagandisten. In het kader van de komende kamer- en provincieraadsverkiezingen van 1883 zakten enkele belangrijke propagandisten van andere partijen wel af naar Halle. De sociaal geëngageerde jurist-politicus **Paul Janson** sprak te Halle op een liberale meeting. Ook **August Beernaert** van de katholiek conservatieve streek gaf een conferentie. De eerste socialistische meeting door een Gentse *voorman* in Halle vond pas plaats in 1894 op de Grote Markt. De plaatselijke krant **De Hallenaar** schreef op 15 augustus van dat jaar: “*Onze volksredenaar had nauwelijks drij woorden uitgekraamd of onze ieverige politicommissaris heeft uit bevel der plaatselijke overheid de man stillekes doen opkramen.*” Nadat het meervoudig algemeen stemrecht in 1893 was ingevoerd, behaalden twee jaar later de Halse katholieken onder leiding van **Joseph Possoz***1 de overwinning bij de

*1 Joseph Possoz was de vader van de belangrijkste Halse koloniaal tijdens de periode Belgisch Kongo, namelijk magistraat **Emile Possoz** (°Halle 1895- †St. Lambrechts –Woluwe 1969, zie artikel Emile Possoz).

gemeenteraadsverkiezingen: **Louis Cuvelier** werd burgemeester. De Halse metaalarbeidersvakbond die nauw aansloot bij de arbeidersbeweging van Tubize, kreeg van de burgemeester in 1897 verbod om de vlag van de socialistische vakbond openbaar in te huldigen.

De socialistische politiek was traditioneel republikeins, dus anti-Leopoldistisch, en gekant tegen koloniale onderneming van Leopold II. De Halse overheid haalde uit naar het socialistische gedachtegoed met "*le lot montant des idées subversives*" (Régistre des Délibérations du Conseil Communal nr 8, gemeentelijk archief Halle).

De Internationale Vereniging Kongo.

België moet een kolonie hebben!

Reeds als jeugdige kroonprins van België had **Leopold II** gedroomd van een kolonie om de Belgische industriële uitbreiding te verzekeren en België een afzetmarkt te bezorgen voor het groeiende overschot aan goederen. Tevens wou hij het prestige van België in het buitenland vergroten. Vanaf zijn eerste maanden (1865) als vorst had Leopold echter terughoudendheid ondervonden voor een koloniale onderneming. De politieke wereld, de Belgische publieke opinie in het algemeen en de pers in het bijzonder hielden de boot af. Misschien omdat twee eerdere koloniale ervaringen (Guatemala en Mexico) tijdens zijn vaders bewind een noodlottige afloop hadden gekend.

Leopold richtte in 1876 een ***Internationale Geografische Conferentie*** in die doorging te Brussel en waarop 7 Europese naties, geleerden en ontdekkingsreizigers van over de hele wereld waren uitgenodigd. In zijn openingstoespraak stelde Leopold II dat Afrika moest worden opengemaakt voor de Westerse beschaving: deze zou "*Afrika bevrijden van de slavenhandel, en er voorspoed en beschaving brengen.*" Hiermee speelde Leopold in op het altruïstische ideeëngoed dat leefde onder tal van ontdekkingsreizigers met **David Livingstone** als voorbeeld: een ideologie die stond voor prediking van het evangelie en het brengen van een *wettige handel* die een verbetering van de levensomstandigheden van de inheemse volkeren zou betekenen.

Het is waarschijnlijk dat de meeste Kongo-pioniers onder de indruk kwamen van de ambitieuze vorst en diens *eerbare interesse* in het duistere hart van Afrika. Gezien het geringe aantal Belgen dat naar Kongo vertrok (Courtois was de enige uit onze regio in de aanloop naar de Kongo Vrijstaat), kan men moeilijk stellen dat de socio-economische situatie in ons land aanleiding was voor hun vertrek. Er was trouwens nog geen sprake van een kolonie: Leopold had enkel een wetenschappelijk en humanitair doel voor ogen. Vrij snel zal echter duidelijk worden dat de humanitaire doelstellingen door Leopold en andere Europese naties op de opeenvolgende internationale conferenties als dekmantel gebruikt werden voor het eigenlijke doel: economische expansie voor de eigen naties.

Kritiek op Leopolds koloniale plannen.

Kritiek op Leopolds *koloniale avontuur* wordt dikwijls weggewimpeld met het argument dat men de feiten niet voldoende in zijn historische context bekijkt: "*Er werd in zijn tijd nu eenmaal zo gedacht! ... De andere mogendheden hadden ook kolonies!...*". Een superieure Westerse beschaving voelde zich geroepen om wat door missionarissen toen bestempeld werd als *onbeschaafd Afrika* te bekeren.

De burgerij en de politieke macht (twee handen op één buik vermits de *gewone man* nog geen stemrecht had) hadden in de aanloop geen interesse in een overzeese *onderneming*, hoe

filantropisch deze ook werd afgeschilderd. De aandacht bij de politieke macht (katholieken en liberalen) ging in die periode uit naar de schoolstrijd (1879-1885), net de periode waarin Leopold II de aanzet gaf voor het winnen van een kolonie in centraal Afrika.

De ondernemers hadden hun handen vol met het doorworstelen van een economische depressie die zich tussen 1875 en 1890 afspeelde op wereldniveau waar een internationale concurrentieslag geleverd werd. De Belgische ondernemers zagen de vermindering van de loonkosten als oplossing. Kerk noch burgerij hadden een oplossing voor de sociale problemen en wachtten bang af.

Ook hier kwamen de koloniale plannen van de vorst ongelegen. Leopold II was echter een doorzetter. Men beweert soms dat hij een *visionair* was: *visionair moet dan wel in de betekenis van het einddoel is belangrijk; hoe we er komen maakt niet uit, als het maar bereikt wordt!* gezien worden.

In 1884 haalde Leopold II zijn eerste slag thuis. Na de overwinning van de liberalen tijdens de gemeenteraadsverkiezingen bewerkstelligde hij de herschikking van zijn katholieke regering: **Victor Jacobs** en **Charles Woeste** werden uit de regering **Jules Malou** geweerd en **August Beernaert** werd binnengehaald. Beernaert slaagde erin om de schoolstrijd op de achtergrond te doen belanden en in tegenstelling tot Malou had de nieuwe formateur wel belangstelling voor het koloniaal avontuur.

Beernaert stuurde **Auguste Lambermont** en **Emile Banning** naar de *Conferentie van Berlijn* (15 november 1884 tot 26 februari 1885) om er de belangen van de intussen opgerichte *Association Internationale du Congo (A.I.C.)* te verdedigen. Hij haalde in het Belgische parlement en in de senaat de erkenning van de soevereiniteit van Leopold over het Kongobekken over de streep.

Interessant in dit debat was de houding van liberaal senator **Marie-Charles Vaucamps** (°Huizingen 1837). Hij geloofde niet in *een toekomst van het Kongobekken onder een zelfstandige unie: men zou de nieuwe staat aan zijn eigen bestaansmiddelen onder ongunstige omstandigheden voor zijn verdere ontwikkeling overlaten*. Vaucamps verklaarde: *“Tout le monde est appelé à danser, mais c’est l’Etat du Congo qui paie la salle et l’orchestre!”*. Hij was de enige die zich onthield tijdens de stemming in de senaat over de erkenning van Leopolds soevereiniteit over Kongo (zie artikel Vaucamps).

Op nationaal vlak gaven de tegenstellingen tussen liberalen en katholieken, zowel op politiek als op maatschappelijk vlak, steeds meer aanleiding tot conflicten. Hetgeen op het eind van de zestiger jaren leidde tot tegenstellingen binnen de eigen politieke partijen: Ultramontanen tegen de liberaal-katholieken en radicaal-liberalen tegen conservatief-liberalen. De onmondigheid ten opzichte van de sociale onrust, het schoolprobleem, de laïcisering van de kerkhoven en de kerkfabrieken en de eisen van Vlaamsgezinden tegen een verfranst officieel leven (bestuur, administratie, rechtspraak, universiteiten...) waren de belangrijkste problemen. Belangrijk in het koloniaal verhaal is dat deze problemen zullen worden geëxporteerd naar Kongo en gedurende 75 jaar aanleiding zullen geven tot conflicten tussen de voornaamste koloniale protagonisten: ambtenaren, missionarissen en *colons**1.

Ook in Halle werden in 1884 de liberalen, sinds enkele decennia aan de macht, van de kaart geveegd door de katholieken. De schoolstrijd tussen liberalen en katholieken heeft zich ook in Halle in alle hevigheid afgespeeld. Alles werd in het werk gesteld om kinderen te werven voor de eigen scholen. Filantropische verenigingen deden inzamelingen om nieuwe op te richten scholen te bekostigen. Om leerlingen te werven verdeelde het genootschap *Sint*

*1 Het waren vooral de *colons* of zelfstandige kolonials die na 1945 conflicten hadden met de koloniale overheid (zie artikel Marc Reumont).

Vincentius à Paulo in Halle twee broden per week aan behoeftige families die hun kinderen naar de katholieke school zouden sturen.

In de liberale krant *L'Avenir de Hal* van 16 januari 1881 werd ongemeen hard uitgehaald naar de geestelijkheid: “*Dat zoo Loth (gemeenteschool), volgens onzen Pater correspondent, te verre van die twee gehuchten (Zuun en Rattendael) verwijderd is, men aldaar met den tijd ook eene school moet bouwen, opdat de behoeftige kinderen van dit gehucht er ook kosteloos hunne geleerdheid zouden kunnen krijgen... Geld, geld moeten zij (geestelijken) hebben, zoo niet... verdoemd in de hel! En behendig zijn ze in het uitvinden van artikeltjes, welke zij komen verkoopen. Nu eens zijn het koordjes en lintjes welke u helpen om zuiver te leven als broerkens; dan beeldekens en kaarsjes, die van alle kwalen bevrijden... Of wel iets over buitenlandsche missiën ofschoon men hier maar altijd voortgaat met de menschen te banvloeken en het geloof te niet te doen.*”

De fondswerving voor de katholieke missies werden over dezelfde kam geschoren als de aangeklaagde werving van kinderen voor de eigen plaatselijke scholen. Wellicht werden hier de Scheutisten bedoeld die vanaf 1865 als eerste Belgische missionarissen naar Mongolië waren vertrokken*1. De Halse liberalen vereenzelvigden het *Kongo-avontuur* van Leopold II met de katholieke missies, en waren dus tegen. In 1888 profileerde de Halse **Katholieke Jonge Wacht** zich als voorstanders door zich solidair te verklaren met Leopolds strijd tegen de Afrikaanse slavenhandel; een strijd die nog decennia lang het uithangbord van de missies zou zijn.

Historische contextualisering moet tevens gebeuren met de geschiedenis die niet expliciet werd neergeschreven, bijvoorbeeld het koloniale verhaal verteld door *de man van de straat*. De bevolking die genoopt was om te eten uit de handen van liefdadigheidsinstellingen of die afhankelijk was van de goodwill van de burgerij (niet enkel materieel maar, ook intellectueel), had haar bedenkingen bij Leopolds koloniale plannen. Haar houding wordt meestal afgedaan als een *algemene onverschilligheid*. Ten onrechte. Reeds in 1877 vond in Gent een betoging plaats tegen de kolonisatie van Afrika. Socialistisch anti-kolonialisme werd afgedaan als anti-royalisme: “*Weg met den koning!*” was niet weg te denken uit de proletarische betogingen. Als hoofd van de natie was Leopold II in de ogen van de arbeidersbevolking hét symbool van een onrechtvaardige maatschappij.

Ik wil hier nogmaals opmerken dat er geen eensgezindheid bestond binnen de toenmalige belangrijkste politieke fracties: noch bij de liberalen, noch bij de katholieken was er binnen de eigen partij een eensgezind standpunt omtrent de te voeren sociale politiek; noch omtrent het koloniaal avontuur. Binnen de reële onverschilligheid van de negentiende-eeuwse politici werden tegenstanders van het kolonialisme als **pater Vermeersch, Emile Vandervelde, Georges Lorand, priester Daens***2,... bestempeld als fanatieke excentriekelingen. Vanaf dan en zeker na de vorming van de kolonie Belgisch Kongo in 1908 zal elke tegenkanting systematisch geweed worden uit de koloniale geschiedschrijving: “*Geschiedenis als wapen in de politieke strijd van het moment.*”, zoals Marc Reynebeau schrijft in *Het Nut van het Verleden* (zie bibliografie).

*1 **Amaat Vyncke** ° 1850 Zedelgem (de eerste Belgische pater in Kongo) vertrok pas in 1880 met een lichter van de Franse Congregatie der Witte Paters. Voor onze streek was het **Jean-Baptist Brichaux** (°Lembeek 1871-†Tabora 1944): hij vertrok in 1894 naar Tanganika en Burundi (zie artikel Witte Paters in Oost-Kongo).

*2 De Kongolese bevolking was zodanig verzwakt en uitgeput door de gruwelijke uitbuiting dat ze tussen 1881 en 1920 met 30% werd gereduceerd. **Priester Daens** noemde deze praktijken “*weezinwekkend*” (1904).

Ernest Courtois

Het treinstation te Halle.

In 1838 werd gestart met de aanleg van de nieuwe spoorlijn Brussel-Parijs. Twee jaar later, op 18 mei, werd het eerste gedeelte tussen Brussel-Tubize en het Zuidstation van Brussel ingehuldigd door **Leopold I.***¹ In 1841 werd de lijn verlengd tot Braine-le-Comte. In Halle werd een station gebouwd, te zien op een ets van **Joseph Hoolans** (1864)*² en op een tekening gepubliceerd door La Trempe Superficielle S.A. (programmablad Rotary viering 1978). De vader van **Ernest Courtois** was de eerste stationschef. Ernest woonde tijdens zijn jeugd in het oude spoorwegstation. Het gebouw stond aan de Graankaai, op de plaats van het latere station dat werd gebouwd in 1887 en nu helaas is afgebroken. Er was slechts één spoor. Er reden 8 treinen per dag (4 in elke richting). De bouw van een spoorlijn was belangrijk voor Halle en omgeving. Het vormde op termijn de belangrijkste economische verbinding met Brussel. Langs het kanaal en de spoorweg kwamen heel wat industrieën: papier, textiel, porselein, suiker, metaal,... Vanuit de *Formatie*, gelegen naast het treinstation, vertrokken de in Halle en omstreken geproduceerde goederen. Verschillende Halse bedrijven exporteerden respectievelijk metalen bruggen, camions, boten,... naar Kongo (zie artikels Ateliers de Construction de Hal, Miesse Buizingen, Bollinckx Huizingen,...). De spoorlijn zorgde voor een vernieuwde belangstelling voor Halle als bedevaartsoord. De talrijke Halse missionarissen en zelfs schrijver **Jan van den Weghe** namen de zwarte madonna mee in hun valies naar de kolonie.

Kongopionier Ernest Courtois.

Courtois Ernest Stanislas Marie-Léon werd geboren te Halle op 15 januari 1856. Zijn vader Pierre Louis Gabriel Courtois was gehuwd met Catherine Mathilde Jeanne Lemmens. Ernest vertrok na zijn studies *apothek* op 26 jarige leeftijd naar Kongo. Nog geen jaar later overleed hij nabij Basoko, op enkele dagen van zijn aanstelling als postoverste in Falls-Station (het latere Stanleystad, nu Kisangani).

Ernest Courtois was een van de eerste pioniers gedurende de periode van de **Association Internationale du Congo A.I.C.**, opvolger van de in 1879 opgerichte maatschappij **Leerberek voor den Opper-Congo** (tot 1884 bekend als **Le Comité d' Etude du Haut-Congo**). Hij was tevens de eerste Hallenaar die naar Kongo ging. Vraag is waarom die man niet vermeld werd op de Halse erelijst van oud-kolonialen (gepubliceerd in 1927 ter gelegenheid van de door de **Halse Koloniale Kring** georganiseerde **Koloniale, Handels-, Nijverheids- en Landbouwtentoonstelling** in de Ecole Moyenne de l'Etat), noch op het standbeeld der Halse Kongopioniers? Waarom kreeg hij in tegenstelling tot de totaal onbekende Kongopionier **Felix Steens** geen straatnaam?

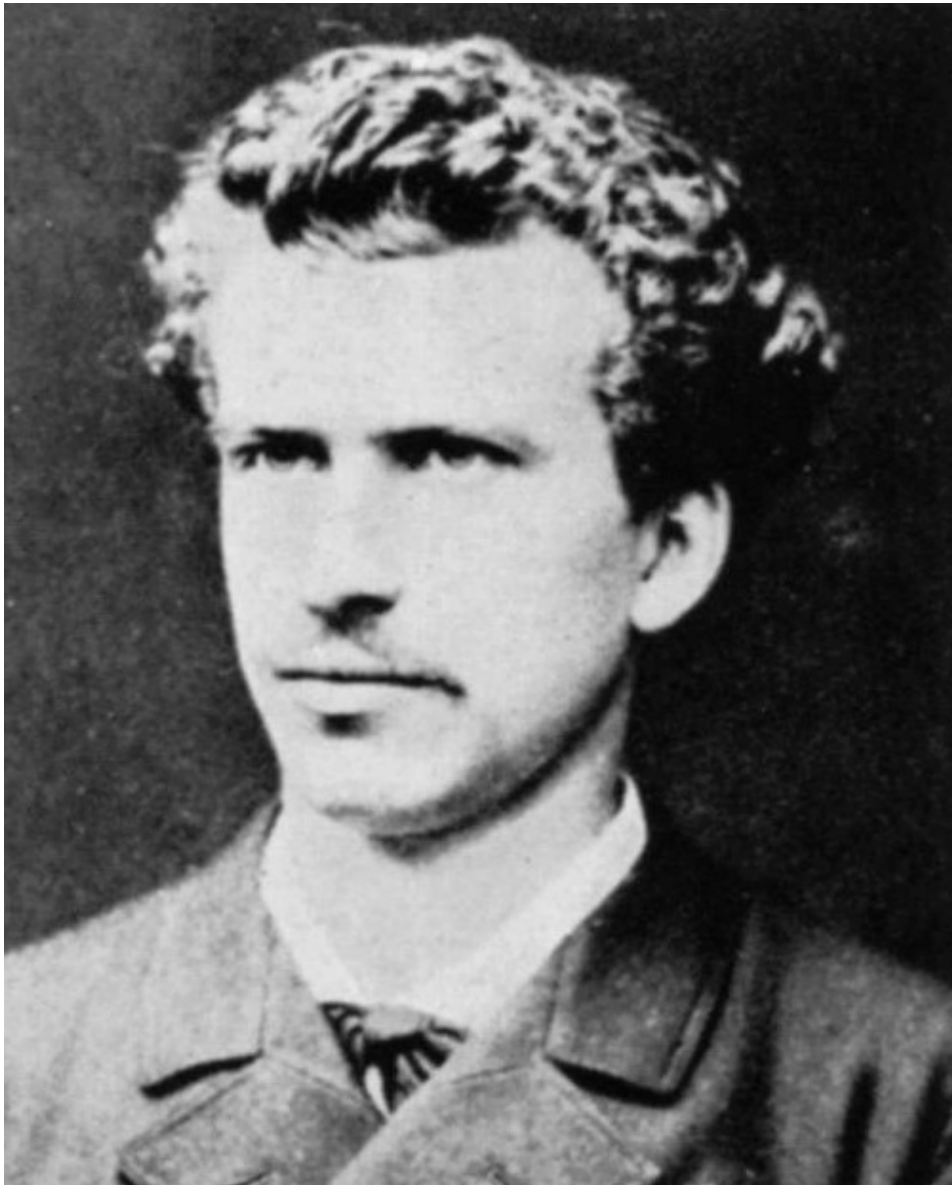
De lyrische tekst die Felix Masion in 1912 schreef in zijn *éloge* over de geschiedenis van de Kongo Vrijstaat, sluit aan bij die vraag: “*Décidément, l’Afrique buvait nos héros. Hanssens, Janssen, Courtois, Amelot, Bennie dormaient sous son ombre: les hommes d’action dont les noms devraient s’ériger sur des stèles de platine dont nos drapeaux, aux jours d’anniversaires, viendraient baiser la poussière. On a érigé tant de bustes à des médiocrités ventruës, on a donné à tant de rues le nom de tant de gloires poussives qu’il conviendrait de se montrer moins avare de bustes et de couronnes pour ceux qui furent vraiment notre fierté et notre gloire.* » (Masoin Felix, Histoire de l’Etat Indépendant du Congo, pag.322).

*¹ Redevoering terug te vinden in het Belgisch Staatsblad 18 mei 1840: *Inauguration de la première section du chemin de fer du midi.*

In Halle is het antwoord iets nuchterder: **Jules Sauvage** (°Peruwlez, 1872-†Halle, 1962), bezieler van de in 1921 opgerichte *Halse Koloniale Kring*, was tevens lid van de *Brusselse Cercle Colonial*. Het studiecentrum van deze Brusselse Kring begon reeds in 1910 met het aanleggen van een koloniale biografie. Hun gedenkplaat in het Afrikamuseum te Tervuren (1934) en het bijhorende gedenkboek vermelden Ernest Courtois, maar als enige ontbreekt bij hem de geboorteplaats. Marthe Coosemans vermeldt Courtois geboorteplaats Halle voor het eerst in 1946 (Belgische Koloniale Biografie deel I, 1948, Brussel).

Ernest Courtois begon bij de A.I.C. als apotheker/geneesheer te werken en vertrok op 1 augustus 1883 naar Kongo. In de periode 1876 tot 1885 (de eerste Belgische expeditie werd uitgezonden in 1877) waren er slechts 101 Belgen aan de slag in Kongo: 25% waren afkomstig uit Brussel, 16% uit West-Vlaanderen, 12 % uit Antwerpen, 12% uit Namen, 10% uit Henegouwen... Courtois was als enige afkomstig uit Zuidwest-Brabant.

Meer dan de helft waren militairen, 13 mecaniciens, 9 handelsagenten, 7 bedienden, 6 ingenieurs, 6 schippers en 6 dokters in de geneeskunde. Courtois werd als apotheker aangeworven vanwege zijn geneeskundige kennis. Er was tijdens deze periode slechts één Belgische missionaris en één zuster in Kongo.

De aanloop naar een kolonie.

In 1876 werden afspraken gemaakt opdat in elk land een Nationaal Comité zou worden opgericht dat zou zorgen voor financiering en organisatie van nederzettingen en ontdekkingsstochten in het Kongobekken*1. De verschillende nationale comités moesten de sympathie van de publieke opinie winnen ten voordele van een gemeenschappelijk doel. Een overkoepelende instelling werd opgericht: de *Association Internationale de l' Afrique (AIA)*. De bedoeling was om wetenschappelijke en geneeskundige posten op te richten op een route tussen de West- en de Oostkust van Centraal Afrika om zo de invloed van de AIA in het gebied te installeren en de weg te openen voor de internationale handel.

Lambermont François-Auguste (secretaris-generaal op Buitenlandse Zaken) en **Emile Banning** leidden de Belgische delegatie op de geografische conferentie te Brussel. Ondanks de buitenlandse participatie was er toch twijfel omtrent het filantropische karakter. Er was ook bezorgdheid omtrent de vermeende koloniale bedoelingen van Leopold II. Zijn plotse interesse voor Centraal Afrika zorgde voor diplomatieke moeilijkheden met de andere geïnteresseerde naties: Portugal, Engeland, Frankrijk, Nederland en Duitsland. In België voelde men niet veel voor Leopolds koloniale avontuur: het waren de katholieken die nog het meest instemden met zijn initiatief. Het Belgisch Comité toonde zich meteen erg actief en stuurde tussen 1877 en 1884 vijf expedities naar het Kongobekken. De steun aan de A.I.A. vanwege de katholieken kreeg echter meteen een deuk toen bleek dat de leider van de eerste expeditie kapitein **Crespel** een vrijzinnige was. België stond aan de vooravond van de schoolstrijd die vrijzinnigen tegenover 'kerkelijk-gezinden' plaatsten. Het verplicht godsdienstonderwijs in het officieel lager onderwijs (wet Nothomb, 1842) werd door de liberalen niet meer aanvaard: een herziening op deze wet werd in de loges voorbereid. Op het ogenblik dat de eerste expeditie via Zanzibar naar Kongo zou gaan, vertrok **Stanley** voor zijn historische afvaart van de Kongostroom. Bij zijn terugkeer werd Stanley aangezocht om in dienst te treden voor Leopold II. De koning had een *Comité d'Etude du Haut Congo* opgericht om middelen vrij te maken om in het Kongobekken handelsposten op te richten. Dit '*Studiecomiteit van Opper-Congo*' (*Leerberek voor den Opper-Congo*) werd opgericht in 1879 met een beginkapitaal van 500.000 fr. en stond onder de leiding van Stanley. Het had tot doel het bestuderen van: - de mogelijkheid tot het creatie van een route over land, - de bevaarbaarheid van de Kongostroom, - de bereidheid van de inboorlingen ten opzichte van de komst van de blanken en de Europese handel, - de aard en waarde de te verhandelen producten, - de mogelijkheid tot aanleg van een spoorweg in de streek der watervallen voor het vervoer van binnenlandse *voortbrengselen*.

De Belgische burgerij en ondernemers vonden een koloniaal avontuur te riskant. Leopold was daarom voortdurend, zowel in België als in het buitenland, op zoek naar bondgenoten. Eind 1879 werd het Comité opgedoekt na de faling van een van de belangrijkste aandeelhouders, de *Afrikaanse Handelsvereniging*. De *Wederlandsche Vereeniging voor Congoland* (later bekend als *Association Internationale du Congo A.I.C.*), een vereniging met nieuw kapitaal van Leopold II, **Léon Lambert** en Engelse aandeelhouders, nam alles over wat er tot nu in Kongo was gerealiseerd en geïnstalleerd. Stanley was Leopolds belangrijkste bondgenoot ter plaatse. Samen met **Coquilhat**, **Vangele** en **Hanssens** geraakte hij verzeild in een wedloop met de door Frankrijk gezonden **De Brazza**. Door verdragen te sluiten met stamhoofden trachtten beide partijen zich als eersten grondgebied langsheen de Kongostroom toe te eigenen. In de coulissen koos Leopold voor zekerheid: hij maakte Frankrijk tot bondgenoot door de belofte van een *droit de préférence* in het geval zijn A.I.C. in faling zou gaan.

*1 September 1876: opening van de Internationale Aardrijkskundige Conferentie te Brussel en oprichting van de Internationale Afrikaanse Vereniging (A.I.A.).

Bij zijn aankomst in Kongo werd Courtois meteen ingeschakeld in Vivi (rechteroever van de Congostroom, tegenover Matadi) waar hij werd ingeschakeld als dokter.

Op 15 oktober schreef hij vanuit Vivi: *“Mon expédition à l’intérieur est retardée d’une dizaine de jours. On a besoin de moi à Vivi ; je suis nommé médecin et pharmacien en chef en l’absence du Dr. Allar(d)t. J’ai en ce moment une vingtaine de noirs et cinq blancs malades. Ils sont en bonnes mains, ces braves gens, ma longue étude des maladies de ces contrées leur est une garantie. »*

Op 29 oktober 1883 kwam het Afrikaans personeel van Vivi, dat bestond uit 75 Kabinda’s (Angolezen) en 200 Houssa’s (Nigerianen), in opstand tegen hun chef, de Fransman **Rathier Du Vergé**. Du Vergé was een agent van de EIC. Hij was na een gevecht met de opstandelingen, waarbij hij er drie had doodgeschoten, door een vijandige kogel verwond aan de hand. Onder dreiging van een Kruppkanon hadden hij en **Lommel** de opstandelingen weten beteugelen.

Vivi was een onvruchtbaar plateau, geteisterd door een genadeloze zon en plotse tornado’s. Er was steeds een tekort aan gezonde voeding: men at enkel ingeblikte voeding. Nadat de opstand met het geweer was neergeslagen, verbleef het station in totale wanorde. Op 1 november was Courtois nog steeds in Vivi : *“Je suis encore à Vivi, les natifs refusent de porter mes bagages; nous passons actuellement ici une forte vilaine crise. Tout est bouleversé: plus de caravanes, plus de commerce, rien! Sans communication régulière avec l’intérieur et entourés de noirs révoltés dans la station même. Nous avons pour garde des bâtiments et pour notre sécurité personnelle quarante Haoussas, soldats nègres armés de bons fusils Snider à baïonnettes, et de grands coutelas à faire du hachis. Vendredi dernier, nos singuliers protecteurs, sous l’empire de la boisson ou d’une mauvaise mouche qui les avait piqués, ont catégoriquement refusé le travail. Ils prétextaient que la nourriture n’était pas assez variée. On voulut administrer la chicotte aux rebelles; les chefs noirs s’y opposèrent. Les grévistes eurent raison ce jour-la. Le lendemain, samedi, nouveau refus de travail des Haoussas, et demande de rapatriement. Bien entendu, le chef de la station ne veut pas accéder à ces désirs. Nous recevons l’ordre d’armer nos fusils et de nous tenir prêts à la première alerte. La journée se passe sans incidents graves, on tient conseil des blancs ; sur la proposition du lieutenant Nilis, on décide de constituer une garde de nuit sous le commandement d’un blanc et de désarmer les mutins. Le dimanche, grande inspection des armes et de l’équipement. Toutes nos dispositions sont prises. Nous chargeons une pièce d’artillerie de montagne et deux mitrailleuses. Tous les noirs, fidèles serviteurs de la station, reçoivent des fusils ; les blancs chargent leurs winchesters. Artilleur improvisé pour la circonstance, je garde une mitrailleuse et, en attendant de la faire parler au besoin, je me couche, nouveau Turenne, herassé de fatigue, sur le canon bronzé de cette arme. Devant un pareil déploiement de forces, les Haoussas ont pris une résolution digne de leur bravoure: ils se sont rendus, ont demandé grâce, nous sommes maîtres de la situation. Le mauvais vent qui souffle sur Vivi devait nous amener des complications fâcheuses. Dans l’après-midi, un blanc, en voulant décharger son arme, blesse un nègre. Nouvelle alarme, on sonne le tocsin. Rassemblement immédiat de la population bicolore de Vivi ; mais fort heureusement, sans tohu-bohu, sans révolution, tout se passe dans le plus grand calme. Je me rends immédiatement à l’endroit où l’homme est tombé, et je constate que la blessure ne sera pas mortelle. Je procède à l’extraction de la balle, qui est entrée en pleine poitrine, s’est aplatie sur une côte et est venue se loger dans le bras. Aujourd’hui lundi, tout est pour le mieux dans la plus mauvaise des situations possible et le blessé est en pleine voie de guérison. Cette cure et les soins donnés ont produit une grande impression sur les noirs qui m’appellent ‘l’homme à médecine’ et vont même jusqu’à me qualifier de ‘grand féticheur’. Malheureusement, nous avons ici beaucoup de blancs malades ; deux surtout ; entre le vie et la mort, sont entre les mains de l’excellent docteur Allard qui vient d’arriver. La fièvre est terrible et n’épargne personne. Le climat devient à cette époque plus pernicieux que jamais. Nous entrons dans la saison des pluies, saison malsaine par excellence ; nous sommes en hiver, et le thermomètre marque 34 degrés au-dessus de zéro, de onze heures du matin à trois heures du soir ; le matin, vers six heures, la température moyenne est de 26 degrés. Les nuits sont froides et les soirées très fraîches. Je vais quitter Vivi, enchanté de pénétrer plus avant dans le ‘Dark Continent’. Ecris-mois*

souvent, une lettre fait un plaisir immense dans ce désert d’Afrique ; un courrier sans nouvelles vous donne la fièvre. » (brief van Courtois aan een vriend in Brussel, 1 november 1883). Vivi was echter niet het meest ongezonde station van Kongo. In zijn ‘Dagboek 1882-1884’ schreef **Anton Greshoff**: “...Met uitzondering van Vivi*¹ en het sanatorium in Boma kan men alle aan de staat behorende stations, voor zover ik die ken, eerder stallen dan huizen noemen...menige negerhut is beter en beschaafder dan de stations van de staat.”

Courtois sprak van *le Dark Continent* waarmee hij verwees naar het in 1879 gepubliceerde boek van H.M. Stanley *Through the Dark Continent*. De uitstraling van Stanley’s verslagen in krantenartikelen en lezingen over zijn ontdekkingsstochten zullen meegespeeld hebben bij de beslissing van Courtois om in 1883 naar Afrika te vertrekken. Na de zoektocht naar de verloren gewaande **Livingstone** had Stanley in 1872 het boek *How I found Livingstone* geschreven. Hierin verdedigde hij de visie van Livingstone (voor wie hij een grote bewondering had) volgens dewelke de noodzaak bestond om de beschaving via missionarissen naar Afrika te brengen en de slavenhandel te bekampen. Anderzijds schreef Stanley dat “*het zwart continent een enorm potentieel biedt voor elk Westers land die de stap er naartoe durf te zetten*”. In zijn verslaggeving over de Engelse campagne tegen de Ashanti in 1873 ontloopte hij zich ook als een gedreven imperialist. Om zich te bewijzen als ontdekkingsreiziger zette hij in 1874 een grote expeditie op die het Victoriameer op kaart moest zetten: om zijn ambitie waar te maken ging hij zo ver een ware oorlog in de regio te ontketenen. Aansluitend op deze expeditie doorkruiste hij het Afrikaanse continent van Oost naar West en zette de loop van de Kongostroom op kaart: na afloop werd hij door Leopold II

benaderd. Nadat hij in Engeland voor een tweede maal op onverschilligheid werd onthaald wierf hij aan in dienst van het **Studiecomiteit van Opper Congo**. In 1878 vond de eerste ontmoeting plaats tussen de ontdekkingsreiziger en de Belgische vorst. Courtois was toen 22 jaar en Stanley een held.

*¹ Vivi was in 1879 door Stanley opgericht. Van hieruit werden via een pad over Isangila naar Stanley-Pool de water-vallen omzeild, zo’n 300 km van Vivi op de rechteroever van de Congostroom. Op 1 juli 1885 werd in Vivi l’ **Etat Indépendant du Congo** officieel uitgeroepen. Vivi was vooral gekend door de koloniale vanwege het hospitaal waar zieke expeditieleden werden opgelapt of stierven. Vanaf 1896 en later met de bouw van de spoorlijn Matadi-Leopoldstad (1890-1897) zou Vivi definitief tot het verleden horen: men verliet de staatspost en de diensten werden overgebracht naar Boma.

Courtois in Kintamo.

Begin 1884 werd Courtois benoemd in Kintamo (Ntamo, later Oost-Leopoldstad) als *adjunct-chef* van postoverste **Louis Valcke**. Hier ontmoette hij **Stanley** (12 januari) die net teruggekeerd was van zijn expeditie naar de Stanley Falls waar hij nieuwe posten moest oprichten voor Leopold II. Stanley was erg verzwakt vanwege de expedities die hij de laatste jaren had volbracht in Afrika, en moest het roer uit handen geven. Reeds in 1882 was Stanley naar Europa teruggekeerd vanwege zijn slechte gezondheid.*¹ Stanley leed ondermeer aan een leveraandoening. In januari 1883 was hij toch teruggekeerd naar Congo. Tijdens zijn afwezigheid had **Edmond Hanssens** (° Veurne, 1843) zijn taak overgenomen. Deze had intussen de posten Kwamouth en Bolobo op de Congostroom opgericht. Het was Ernest Courtois die Stanley verzorgde voor hij terugkeerde naar Europa*².

In februari kreeg Courtois van Stanley de opdracht om de expeditie van Hanssens te vervoegen. Kapitein **Edmond Hanssens** moest van Stanley de zieke luitenant **Nilis** vervangen, ditmaal in een expeditie naar de Stanley-Falls om er de post te versterken: Courtois werd aangewezen om er postoverste te worden.

In dienst van de *Association Internationale du Congo* (tot 1882 was de naam van de A.I.C. het 'Studiecomiteit van Opper Congo')*³ moest Hanssens verdere verkenningen van de Boven-Congostroom en bijrivieren ondernemen om er zo de positie van de maatschappij te verstevigen. De bedoeling was dat de chefs, waarmee verdragen waren afgesloten, instemden om in hun dorp een post te laten oprichten. Anderzijds moest er zoveel mogelijk ivoor verzameld worden, want de A.I.C. had middelen nodig om haar groeiend personeel dat de posten moest bevolken, te betalen. De vorige expedities van Stanley met Hanssens in de regio van de Bangala waren niet zo succesvol geweest: "*L'année 1883 s'était achevée pour Hanssens dans les multiples préoccupations de l'organisation des territoires placés sous son commandement. Pendant qu'il assurait les arrières de Stanley, celui-ci avait pu entreprendre ses deux grands voyages dans le Haut-Congo. Mais l'occupation du territoire entre l'Equateur et les Stanley-Falls – qui s'avérait difficile – restait à réaliser.*" » (Chroniques de Léopoldville 1877-1945, Whyms).

De opkoop van ivoor zorgde voor problemen: het bracht een gebrek aan middelen met zich mee die nodig waren voor het verzorgen van de noodzakelijke voedselbevoorrading met als gevolg dat vele expeditieleden, postoversten en hun personeel uitgeput raakten en ziek werden. Ook Kintamo had met problemen van voedselbevoorrading te maken. Van de expeditie van Hanssens, waarvan Courtois deel uitmaakte, zullen allen binnen het jaar overlijden: enkel Guérin en Wester konden tijdig naar Europa terugkeren om te herstellen.

Niet enkel de voedselbevoorrading was een probleem. Warmte, vochtigheid, malariamuggen en slapeloze nachten vormden een constante bedreiging. Op de expeditieboten had men geen enkele vorm van comfort. Een moedige Hanssens schreef over deze moeilijke omstandigheden: "*Je ne suis pas venu en Afrique pour me rouler dans l'ouate!*".

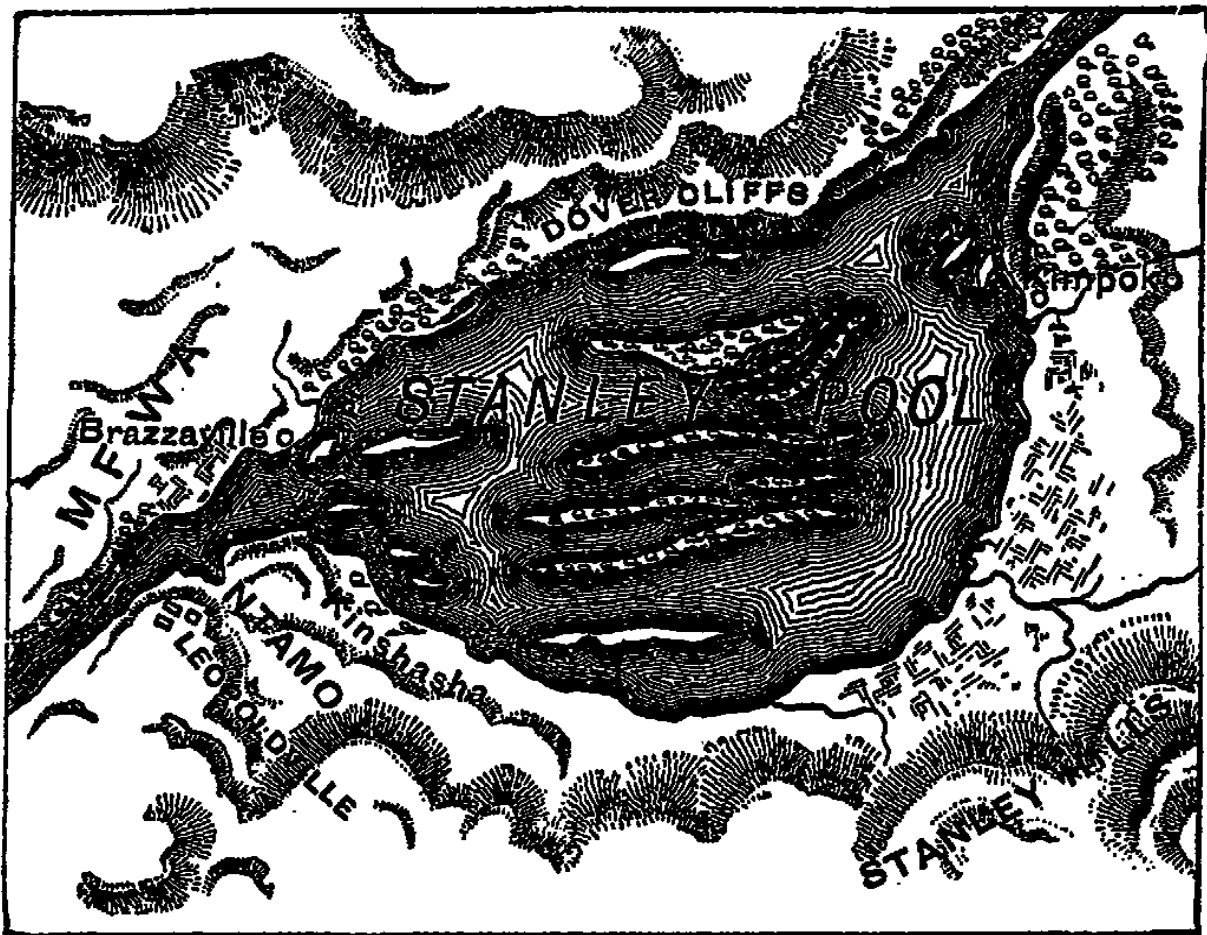
*¹ Hanssens beschreef op 11 juli 1882 de aankomst van de zieke *Bula Matari* in Vivi: "Je m'approchai du hamac dans lequel était couché Stanley... La figure avait une teinte cadavérique; les yeux profondément enfoncés dans les orbites, n'avaient pour ainsi dire plus de regards..." »

*² Marthe Coosemans schrijft in de Belgische Koloniale Biografie (1948) dat volgens de getuigenis van pater dominicaan Léon Lotar het Courtois was die Stanley terug op de been hielp.

*³ De A.I.C. was een confederatie van de Vrije Staten van Kongo, het embryo van de latere Kongo Vrijstaat van 1885. Haar doelstellingen waren officieel: geografische verkenningen en het brengen van de beschaving. In feite hadden zij de doelstellingen van het 'Studiecomiteit van Opper-Congo' overgenomen en trachtten nu zo veel mogelijk handelsposten op te richten onder de vlag van de A.I.C.

Daarnaast was er de constante druk vanuit Brussel: Stanley was in Kongo verzeild geraakt in een race met **Pierre Savorgnan de Brazza** die langsheen de Kongostroom voor Frankrijk zoveel mogelijk territorium trachtte te annexeren. **Coquilhat**, die in 1883 door Stanley in Ikenge als postoverste was aangesteld, schreef over die periode (toen de Brazza naar Frankrijk was teruggekeerd en pas in het voorjaar 1884 naar Kongo zou terugkeren): “*Il était permis d’espérer le (de Brazza) devancer dans le Haut-Congo*”. (Léo Lejeune, *Coquilhat à l’Equateur*).
 “*A Bruxelles comme en Afrique on estimait qu’il y avait urgence à l’entreprendre. Stanley, épuisé, souffrant du foie, sentait la nécessité d’aller prendre un peu de repos en Europe...* » (*Chroniques de Léopoldville 1877-1945*, Whyms).

Courtois was toen gevestigd in Kintamo (Oost-Leopoldstad). Hier waren enkele lemen huizen voor de blanken: één diende als woonst, een ander als magazijn. Daarnaast waren er verschillende paviljoentjes voor de blanke bedienden, de mecaniciens, de schrijnwerkers, de tuiniers en de kapiteins van de boten. Verder was er een hangar die diende als zagerij en een hut als keuken, een leegstaande stal en een kippenhok. West-Leopoldstad heette Kinshasa; op enkele kilometers ten noordoosten was de post Kimpoko.

CARTE DU STANLEY POOL.

Kaart van de Stanley-Pool uit het boek *Le Congo et ses affluents*, in 1886 getekend door Charles de Martrin-Donos :

Leopoldville, Ntamo en Kinshasha in het zuidoosten en Kimpoko in het noordoosten van de Pool, Brazzaville in het westen op de rechteroever van de Kongostroom

De expeditie naar de Stanley-Falls.

Hanssens besefte voor welke moeilijke taak hij stond. Op 10 juli 1883 verscheen een artikel in het Franse dagblad *Le Journal des Débats*: “In het vooruitzicht van en uit vrees voor invasie enerzijds van de Hollanders^{1*} en anderzijds van de Fransen, heeft Stanley zich het bezit van Boven-Kongo willen verzekeren, en voor zijn rivalen het recht van de eerste bezetter willen opwerpen. Dat is geen slechte oorlogsvoering. Maar Stanley oefent dit recht uit met een brutaliteit die hem niet in een geur van heiligheid in Kongo plaatst... Het is gemakkelijk geweest om van de verschillende negerhoofden mededeling te krijgen van hun verdragen die voor hen, die lezen noch schrijven kunnen, slechts de waarde van een vodje papier hebben... De geterroriseerde negers werken niet meer, planten niet meer; de handel is verlamd en de inheemsden loeren slechts op een gunstige gelegenheid om Stanley en zijn escorte te overvallen, terwijl zij alle blanken zonder onderscheid van nationaliteit een gemeenschappelijke haat toedragen. Het staat vast dat Stanley in Kongo een moeilijke toestand geschapen heeft, niet alleen voor zichzelf maar voor alle Europeanen. Hij heeft een zekere staat van oorlog ingeluid die de ergste gevolgen kan hebben...” (vertaling A.M. Delathuy).

De expeditie Hanssens had met drie verschillende zaken rekening te houden. Naast de opstandigheid van de lokale bevolking maakten de Fransen en de Nederlanders problemen. In 1882 had hij op bevel van Leopold gebieden moeten verlaten om de Fransen en **de Brazza** niet te veel voor het hoofd te stoten: Leopold danste op een slappe koord en had Frankrijk nodig om de Engelsen en de Portugezen, die ook aanspraak maakten op Kongo, van zich af te houden.

Leopoldville, le 15 Janvier 1883

Un traité nouveau
a été conclu avec Valcke et c'est nous
qui aurons le droit d'occupation. Seulement, par ordre du Roi, la rive droite
doit être abandonnée sans espoir de retour. C'est dommage!
J'ai acheté en passant tous les confluent de l'Ibari Nkulu
1 journée de canot en amont, 1 id. en aval et 4 id. à l'intérieur
sur les deux rives. Si Brazza ou tout autre arrivait là,
il trouverait la place prise.

Hanssens

Brief van Hanssens aan Orban (Leopoldstad 15 januari 1883). “Un traité nouveau a été conclu avec Valcke et c'est nous qui aurons le droit d'occupation. Seulement, par ordre du Roi, la rive droite doit être abandonnée, sans espoir de retour. C'est dommage ! J'ai acheté en passant tous les confluent de l'Ibari Nkulu. 1 journée de canot en amont, 1 id. en aval et 4 id. à l'intérieur sur les deux rives. Si Brazza ou tout autre arrivait là, il trouverait la place prise. »

*1 De Nederlandse N.A.H.V. *Nieuwe Afrikaanse Handelsvennootschap* had opslagplaatsen en factorijen aan de monding van de Kongostroom, 69 verkooppunten op de Kongostroom en beschikte over 3 sloepen en 14 zeilvaartuigen. Met 69 blanken en 1700 zwarten, grotendeels slaven, hadden zij rond 1883 een waar handelsimperium uitgebouwd, beschermd door de Nederlandse marine. Het *Studiecomiteit van Opper-Congo* trachtte in die periode zo veel mogelijk posten op te richten onder de vlag van de A.I.C. (dewelke naderhand als handelsposten fungeerden) en werd na verloop van tijd de meest geduchte concurrent van de N.A.H.V. De N.A.H.V. werd stelselmatig gepest en werd een van de felste aanklagers van de E.I.C. Na veel geruzie kreeg het vennootschap in 1895 de toelating om factorijen in de Kasai op te richten waarna ze zich met de *Kongostaat* verzoende. In 1901 fusioneerde de N.A.H.V. met onder meer de S.A.B. tot de Compagnie du Kasai.

Op 23 maart 1884 vertrokken één walvissloep en 3 stoomboten vanuit Stanley Pool naar de Falls: de *En-Avant*, de *Royal* en de *A.I.A.**1. Samen met 50 Afrikanen namen 7 Europeanen deel aan de expeditie: kapitein **Hanssens, Wester** (Zweeds militair), **Amelot** (ingenieur, mecanicien op de 'En Avant'), **Drees** (Duits mecanicien op de A.I.A.), **Guérin** (Frans mecanicien op de *Royal*), **Nicholls** (matroos bij de Britse marine) en **Courtois**. De avond voor hun vertrek werd een banket georganiseerd, met concert en het spelen van de Brabançonne, ter ere van de expeditieleden. Courtois schreef hierover: "*J'ai cru revoir comme dans un rêve la fin d'un festin de joyeux étudiants Belges.*"

Courtois bevond zich samen met Arvid Wester op de *Royal*, bestuurd door Nicholls en Auguste Guérin. Hanssens was op de *En-Avant*, bestuurd door Amelot*2. De A.I.A. werd bestuurd door Drees. De walvissloep, bestuurd door de Engelsman Burton, was reeds op 15 maart vertrokken. en had aan boord luitenant **Ling Vannerus** en **Gamble Keys**. De eerste moest adjunct worden van **Liebrechts** in Bolobo.

De *Royal* was in het wit geschilderd. De boot was nog geen 15m. lang en had een maximum capaciteit van 3 ton en 20 man. De boten waren na de expeditie van Stanley opgelapt en bemand. **Coquilhat** die de expeditie in Equateurville opwachtte, schreef over de penibele omstandigheden op de boot: "*Accroupis à l'arrière sur des tas de caisses et de ballots, resserrés au milieu de nos Noirs, et ayant devant nous les chaudières qui tiennent le milieu des bateaux, nous sommes placés au point de maximum de température et de parfum. Passer dans cette situation de conserves au bain-marie, onze ou douze heures ininterrompues par jour n'est pas l'idéal* ».

*1 Eind 1884 vaarden er 5 steamers op de Congostroom: De *En Avant*, *De Royal* (gebouwd door White in Cowes), de *A.I.A.* (gebouwd door Forges et Chantiers de la Méditerranée), de *Espérance* en de *Belgique* (gebouwd door Cockerill), in 1893 waren het er al 80. De 3 stoomboten werden begeleid door een walvissloep en de *Eclaireur*, een schip met bevoorrading en 50 vrachten voor Msouta, Kwamouth, Lukoléla en Irebu (Evenaarsgebied). De bevoorradingboten stonden onder het bevel van **M. Burton**.

*2 In tegenstelling tot Guillaume Whyms die de eerste dagen van de expeditie uitvoerig beschrijft in haar *Chroniques de Léopoldville 1877-1945*, zaten Courtois, Wester en Amelot volgens Marthe Cooseman op de *Royal*.

Courtois en Wester waren op weg naar Stanley-Falls waar ze de post zouden bezetten: Courtois als postoverste en Wester als adjunct. De *Royal* vertrok als eerste, maar voer na een verkeerd manoeuvre tegen een rots en moest hersteld worden. Daarbij liep hij vertraging op en vervoegde pas na enkele dagen de expeditie. Na machinepech en een tornado liep de hele expeditie opnieuw vertraging op. Ze bereikte Kimpoko pas op 26 maart.

Kimpoko, aquarel van **Charles Callewaert**. Charles Callewaert werd in 1882 door Stanley belast met de leiding van de *Comptoir Commercial de Ntamo* te Leopoldstad. Hij stond in voor de aankoop van ivoor. Eind 1882 kreeg hij van Stanley het bevel alle aankoop te onderbreken en het vervoer te verzekeren naar Mswatta (150 km stroomopwaarts), Bolobo en de Evenaarpost. In 1883 werd hij belast met de oprichting van de post Kimpoko. In maart 1884 zou hij hier door Coquilhat opgevolgd worden. Callewaert was intussen ernstig ziek en samen met Hanssens naar Europa overgebracht.

Na twee dagen bereikte de expeditie de post van Mswatta vanwaar ze op 29 maart Pima Moubuta inspecteerde. Chef **Ngantchu** had er het jaar voordien reeds een voorakkoord met Stanley voor de bouw van een post afgesloten.

Guillaume Whymys schrijft in haar *Chroniques de Léopoldville 1877-1945* dat op 30 maart Courtois, Wester en Amelot aan land waren gegaan en er een ontmoeting hadden met een aantal Kongolese vrouwen: “... *et après avoir dépassé l’embouchure de Kwa, nos gens embarquèrent le 30 mars dans l’estuaire d’une petite rivière : le Lawson sur la rive qui plus tard, deviendrait la rive française... Fatigués du long voyage, il décidèrent de descendre à terre, tant pour se dérouiller les jambes que pour faire connaissance avec les autochtones. Les noirs semblaient confiants, les négresses beaucoup moins craintives que les sœurs du Bas...Malgré leurs dents en pointes, le tatouage qui le défigure et la crasse qui leur sert de vêtements, elles ne sont pas laides... Les visiteuses font une courte halte, observent, critiquent et soudain l’une d’elles, plus hardie, saisit la main de Courtois, la frotte vigoureusement entre les siennes et regarde ses paumes. Il ne déteint pas. L’examinatrice est un peu confus, mais tandis que les autres rient, elle reprend vite son sang-froid. Les négresses palabrent entre-elles, un peu peureuses, prêtes à fuir au moindre geste brusque, mais l’inspectrice n’a pas fini : reprenant son courage, elle passe rapidement sa main sur la figure du blanc, regarde encore. Pas de trace de craie ni de talc. Et sur le nez ? Tiens, comme il est dur. Pas de poudre non plus.*”

La curiosité l'emporte sur la crainte. Le groupe c'est rapproché et soudain, le casque du 'sujet' est enlevé par l'examinatrice qui tire consciencieusement sur les cheveux châtons. Ils tiennent. Ce n'est pas une perruque en peau de colobe.

- « Eh, là ! » fait la victime.

Un bond immense de la femme effarée force les blancs à éclater de rire.

- « Voyons jusqu'ou elles iront ? » fait Wester qui jubile.

- « Mais oui », renchérit Amelot « c'est très intéressant, ça. »

- « Voulez-vous prendre ma place ? » dit Courtois en souriant, mais dont la patience commence à se fatiguer. « Je me fais exactement l'impression d'être un cobaye. Présentez-vous, si ça vous chante. »... »

Nadat ze zijn schoenen hadden uitgetrokken wilden ze hem uitkleden om te zien of hij onder zijn kledij ook wit was. Als hij vond dat het genoeg was liep hij weg.

“ *“Mais, pourquoi n'avoir pas continué?” lui demandent-ils lorsque, à bord du Royal, ils parviennent enfin à le rejoindre.*

« *Dans le fond, oui...* » répond le brave Courtois en riant de l'aventure. « *Mais je vais vous dire, je ne sais pas, j'ai eu la vague intuition que si elles n'avaient rien trouvé sur la peau, ils m'auraient dépecé pour voir ce qu'il y avait dessous.* »

Mais l'histoire ne dit pas quelle est la main qui déposa sur la couchette, un billet qu'il y trouva le soir. « Femme de chambre bien au courant, cherche travail. Pour tous renseignements s'adresser à monsieur Courtois, officier de santé de l'expédition. »

Mevrouw Whymys schreef enkele nota's voor de Belgische Koloniale Biografie in de periode 1956-1958. De verhalende stijl doet twijfels rijzen omtrent de historische waarheidsgetrouwheid van haar teksten. De vele lacunes in verband met data en feiten die in haar werk zijn geslopen, pleiten niet voor de authenticiteit van haar gegevens. De stijl van haar teksten kadert in een visie die stamt uit de jaren '30 van vorige eeuw, toen in het kader van een grote schoonmaakoperatie en van een geplande *investeringsmotivatie* een mythevorming ontstond rond de prille Belgische pioniers. De Kongolees werd afgeschilderd als een primitief die bereidwilligheid betuigde om de Westerse beschaving te aanvaarden. De *Witte Neger* op het **Monument voor de Halse Kongopioniers** uit 1925 (door beeldhouwer Dolf Ledel, in het Stadspark van Halle) vertolkt dezelfde bereidheid en onderdanigheid; het monument kadert in dezelfde visie. Na WO II gingen er stemmen op in de richting van sociale emancipatie van de Kongolezen, gedragen door een *geleide verandering*.

Nadat ze nog Guata hadden aangedaan, ontmoette de expeditie **Pierre de Braza** en **de Chavannes** in Ganchu (Frans gebied). Intussen voeren de *A.I.A.* en de *Royal* naar Kwamouth (brief van Hanssens van 10 april 1884).

Het leven aan boord was zwaar. 's Avonds werd aangemeerd en moest brandhout gekapt worden voor de stoomboot. Ondertussen werd het avondmaal gekookt. Onderweg werd eten ingekocht bij de dorpelingen wat niet altijd evident was: er was niets of men was niet bereid te verkopen. Coquilhat schreef over het tekort aan behoorlijk voedsel en middelen om de honger te vergeten: “*Nous fumons énormément de tabac indigène, très fort et très âcre, pour tromper nos estomacs.*” In een brief aan het tijdschrift **Mouvement Géographique 1884** vertelde **Vangele** een heel ander verhaal dan zijn vriend Coquilhat. Hij sprak over een uitgebreid menu en “*dans de telles conditions, l'existence est fort supportable*”. **Léo Lejeune** (Ecole Coloniale de Bruxelles, 1930) relativeerde deze brief: “*Il ne faudrait pourtant pas perdre de vue que cette lettre, farcie de détails culinaires, était ou paraît avoir été écrite ou bien dans une intention louable (pour rassurer par exemple) ou bien à des fins de propagande.* »

De expeditie hield zich tot dan zoals afgesproken aan de zuidkant van de Kongostroom. De bedoeling was om handelsposten op te richten en op elke post een *blanke* achter te laten die er

controle zou houden. Elke post omvatte een klein domein dat werd afgekocht door de leden van de A.I.C. en waar een woonst voor de postoverste en een magazijn werden gebouwd. Vanaf 1885, na het toekennen van de soevereiniteit aan Leopold II over de **Kongo Vrijstaat**, werd een domaniaal recht van kracht waarbij alle niet gebruikte gronden eigendom van de Staat werden.

De expeditie had nu 300 km. afgelegd: er wachtte nog 400 km. alvorens ze de Evenaar zou bereiken. In de regio tussen Kwamonde (Kwamouth), aan de monding van de Ibari-Nkutu (later Kasairivier) en het Leopold II-meer werden akkoorden afgesloten met de Bayanzi. Er werd een verdrag afgesloten met de chef van Ikutu (waar de Fini uit het Leopold II-meer stroomt) en waar de vlag van de A.I.C. werd geplant. De expeditie hield bij hun terugkeer op 3 april op de Kongostroom halt in Bolobo. De dag ervoor hadden de Verenigde Staten de vlag van de A.I.C. erkend als die van een onafhankelijke staat.

Hanssens had de post Bolobo*1 in 1882 opgericht met de bedoeling om een uitvalsbasis voorzien van voorraad te hebben voor volgende expedities naar de regio van de Bangala. Een brand en een aantal opeenvolgende aanslagen van de Bayanzi noopten Stanley in september 1883 er gewapenderhand de orde te herstellen. **Charles Liebrechts** (°Antwerpen) was er aangesteld als postoverste (tot 1885).

Ze stichtten een post in NGombé (Bangala) op 9 april en in NGende (Bayanzi) op 11 april. Het protectoraat over het district*2 werd getekend en de vlag van de A.I.C. gehesen: 3 soldaten (Houssa's) bleven op de post achter (brief van Hanssens uit Ngombé 13 april 1884). Ook hier was Stanley het jaar voordien op verzet gestoten: de Bayanzi van NGende hadden Stanley belet om hout te kappen.

Op 14 april verliet de expeditie NGombé en bezocht ze Glave en de chefs van Butunu en Usindi. In Irébou (50 mijl beneden Equateurville) werden pacts afgesloten met de twee grote chefs **Mukwala** en **Mangombo**, voor het gebied tussen Mantumba (Tumbameer) en Lukoléla. De inboorlingen distantieerden zich van de Bayanzi en noemden zich afstammelingen van de Mantumba.

In Lukoléla werd de *Eclaireur* met zijn 9-koppige bemanning op sleeptouw genomen: de boot bevatte bevoorrading en 50 vrachten voor de posten Mswatta, Kwamouth, Bolobo en Lukoléla. Hanssens liet weten dat: «*Mes opérations en aval de l'Equateur étant terminées, je quitte cette station demain. J'ai le plaisir de vous faire savoir que la santé du personnel blanc sous mes ordres est très convenable et que la mienne, en particulier, est excellente...*».

Op 17 april stak de expeditie de Evenaar over. Hanssens had geen tijd om lang ter plaatse te vertoeven en wou zo snel mogelijk vertrekken naar de regio van de Bangala (deze krijgers zullen in de jaren '90 een belangrijke rol spelen in dienst van de *Slavendrijverscampagnes*).

In Equateurville (later Coquilhatstad) werd de expeditie opgewacht door **Van Gèle** en **Coquilhat**, sinds juni 1883 postoversten van Evenaarsstad en Ikenge. Zij moesten de onderhandelingen met de Bangala voeren. Over de onderhandelingen schreef Coquilhat: “*Pour arriver à la domination des Noirs, l'emploi de la force est exclu de notre programme, hors le cas de légitime défense. Dès lors, c'est l'appât de nos articles de traite qui sert de grand moyen. C'est pour cette raison qu'au lieu d'accorder un seul cadeau en récompense de la signature d'un traité, nous assurons au contractant une rente mensuelle ou plutôt lunaire de quatre brasses d'étoffes représentant une valeur de trois francs environ.*”

*1 Sinds zijn doortocht had Stanley vijanden gemaakt in de regio van Bolobo: “Lorsque les bateaux sont signalés à Bolobo, les indigènes prennent déjà un attitude hostile, croyant au retour de Stanley. Apprenant que c'est Hanssens qui commande l'expédition, l'hostilité fait place à une joie spontanée chez les primitifs qui se souviennent de son premier passage, lors de la fondation du poste. »

*2 *District* stond voor een verzameling van dorpen onder éénzelfde naam. Soms verzamelden dorpen zich om zich te verzetten tegen de Europeanen.

Quand un chef a dérogé au traité pendant le mois écoulé, il perd pour cette lune le droit à sa rétribution. Bien entendu, pour toute violence, pour tout vol, une réparation est exigée ; et il ne faut pas hésiter à la demander aux armes si l'on ne peut l'obtenir autrement. Le prestige de l'Européen en dépend. Cette méthode d'assimilation nous est imposée par nos instructions et par le peu de troupes et de munitions dont dispose l'Expédition...Le peu de cohésion qui, ici comme dans le Bas-Congo, règne entre les tribus et l'absence de grands Etats et même de groupes dépassant quelques milliers d'âmes, facilitent les progrès de notre autorité dans la contrée. Vangele s'est donné pour loi invariable de ne pas se mêler aux nombreuses guerres qui ont lieu non seulement entre districts différents, mais parfois aussi entre villages d'un même groupe. »

De aanstelling van 'N'Sassi' (de inlandse naam voor Hanssens) werd 's avonds gevierd in Evenaarsstad (brief van Hanssens van 25 april 1884).

Coquilhat stelde aan Hanssens voor om de streek ten noorden van de Kongostroom te verkennen. Op 19 april vertrok de *En-Avant* met luitenant Van Gèle, kapitein Hanssens, Courtois, Guérin, mecanicien Amelot, 10 Zanzibari's en een tolk uit het Evenaarsgebied naar het gebied langsheen de Ubangistroom*1.

Voor het eerst verliet de expeditie de zuidkant van de Kongostroom. «*Profitant de son séjour dans la région de la station d'Equateur, Hanssens, accompagné de Vangele, Courtois, Guérin et Amelot, se rendit à bord de l'En Avant à l'embouchure de l'Ubangi. Ces cinq Belges sont les premiers Européens à avoir pénétré dans cet important tributaire du Congo*» (La Grande Chronique de l'Ubangi, Léon Lotar 1937. Mémoire de l' I.R.C.B, Bruxelles).

Na drie dagen laveren tussen de riviereilandjes ontmoetten ze vissers die hen naar de Ubangi gidsten. 40 km. noordwaarts legden ze aan in het dorp Bisongo. De oever was er bevolkt met bewapende inboorlingen. Hanssens ging met zijn tolk van boord. Na enkele uren *palaver* werd er een bloedverband gesloten tussen de kapitein en de chef **Makoko**. “*Un traité signé avec le chef N'Koko et portant la date du 21 avril 1884 en fait foi. *2 Il signa un traité assurant l'Association la souveraineté sur les deux rives des bouche de l' Ubangi*».

Beiden sloten een verdrag dat werd ondertekend door Van Gèle, Courtois en Amelot. Het verzekerde hen het protectoraat over de beide oevers van de Ubangi.

Het bloedverband werd gesloten onder *gelijken*: de *blanke* expeditiechef deed dit zelden, tenzij het om een belangrijke chef of koning ging. Meestal was het de assistent of een ondergeschikte die deze rituele daad volbracht. Er werd een kleine inkeping in de arm of de borst gemaakt waarna het bloed werd opgevangen op een blad of een stukje boomschors, en ingesmeerd op de wonde van de bloedbroeder. Het ritueel werd gevolgd door feestelijkheden, geschenken en een drankpartij: volgens Coquilhat redenen genoeg voor de Afrikanen om in te stemmen met het tekenen van een pact. In een brief van 25 april schreef Hanssens dat door de overeenkomst met Makoko “*het protectoraat*3 over het gebied van de Iranga en de linkeroever van de Ubangi verzekerd is, een*

*1 Volgens A. Engels, Belgische Koloniale Biografie (23 december 1946) kwam Hanssens op 21 april in Bisongo. M. Coosemans gaf een andere versie van de feiten (1 februari 1949): Volgens haar vaarde Hanssens op 21 april reeds de Ubangi op.

*2 Vangele zal in 1886 opdracht krijgen van Leopold II om de 'zaak Ubangi' te regelen. Er was discussie met Frankrijk omtrent de soevereiniteit van het gebied. Vangele toonde zich gelukkig toen hij het verdrag van Hanssens te zien kreeg in Ubangi. In 1888 vaarde hij nogmaals de Ubangi op om te ontdekken dat de Ubangi en de Uele dezelfde rivier waren en de Kongo Vrijstaat aanspraak mocht maken op het gebied

*3 Reeds in de jaren voor de stichting van de Kongo Vrijstaat sprak men van een *protectoraat*. Vermits de Belgische Staat niet geëngageerd was in Leopolds *Afrikaans avontuur* ging het hier om bescherming onder de vlag van de A.I.A. Deze bescherming was belangrijk voor de Kongolese stammen in de regio vanwege de voortdurende vrees voor de ravage die werd aangericht door de slavendrijvende *wangwana* (*beschaafden* (in Kiswahili), Afro-Arabieren die slaven en ivoor opeisten): brandstichting, roof, gijzelingen, verkrachtingen en moordpartijen op grote schaal.

interessant 'punt' waar een belangrijke zijrivier uitmondt die op de kaarten wordt vermeld als 'mogelijk bestaand' maar waarvan ik me het reële bestaan heb kunnen verzekeren vermits ik verschillende mijlen het gebied ben ingetrokken. De zijrivier draagt tot met zijn verbinding met de Congostroom de naam M'Bundja (later N'Kundja)". Deze ontdekking zou echter, tot grote ontgoocheling van Hanssens, niet ten volle verzilverd worden tijdens de moeilijke onderhandelingen die volgden tussen Frankrijk en Leopold II over de grenzen in het noordwesten van Kongo. Nadat ze terug in Equateurville waren, troffen ze voorbereidingen voor hun expeditie naar de regio van de Bangala. Vier inboorlingen werden meegenomen als tolk en als informant.

Op 27 april meerden drie stoomboten aan in Lulonga. Waar Stanley was mislukt in de onderhandelingen, slaagde Hanssens erin de chefs de verdragen te doen tekenen. Op 4 mei kwam de expeditie aan in Makanza. Bangalachef **Mata MBuike** werd pas na veel *gepalaver* overgehaald om het protectoraat aan de A.I.C. af te staan. Nadat de bevolking was verzekerd dat het ditmaal niet Stanley was die de onderhandelingen voerde en na uitwisseling van enkele geschenken, namen de Bangala een minder vijandige houding aan. Kapitein Hanssens sloot een bloedverband met de chef van Iboko Bangala (later Nieuw-Antwerpen). Daarna was het de beurt aan Courtois om zijn bloed te vermengen met een notabele uit de Bangala-stam. Op 7 mei werd het verdrag over het territorium Iboko met de A.I.C. getekend. Het duurde echter nog drie dagen om de zoon van de chef*1 te overtuigen er een post te laten oprichten. Het was pas nadat Hanssens ermee had gedreigd om een post op te richten bij een rivaliserende stam, de Mobeka, dat de vlag van de A.I.C. werd gehesen. Er werd een kleine plaats afgestaan om een post op te richten: een klein garnizoen van 26 man werd achtergelaten.

Hanssens keerde op 11 mei terug naar Equateurville om nieuwe voorraden op te slaan voor het vervolg van de expeditie naar de Falls. Daar aangekomen stuurde hij de *Royal* naar Leopoldstad om versterking te rekruteren voor de nieuw opgerichte posten. Op 24 mei was hij terug in Iboko Bangala waar hij Coquilhat terugzag. Terwijl ze op de versterking wachtten, had Hanssens de inlandse chef van Mobeka (op de rechteroever, 80 km ten noorden van Bangala/Nieuw-Antwerpen) overgehaald de vlag van de A.I.C. te planten, waarna hij de Mongala-rivier op vaarde*2.

Na 14 dagen keerde Hanssens terug. De expeditie zette haar tocht verder en bereikte Upoto op 4 juni. De enige blanke die was achtergebleven in Iboko Bangala was Coquilhat. De Itimbiri werd opgevaaren over een afstand van 15 km. (volgens de **Bond van het Congoleesch Aandenken** was het 75 km.). Nadat teruggevaaren was naar de Kongostroom, vertrok ze op 21 juni naar de monding van de Aruwimi. Hier werd een post opgezet met drie Houssasoldaten te Basoko*3.

Basoko zal tijdens de **antislavendrijverscampagnes** (1891-1894) de belangrijkste uitvalsbasis van de *Force Publique* worden voor de regio Noord-Oost-Kongo.

*1 Het was de oudste zoon van **Mata MBuike, Mongimbè**, die zich verzette, eerst tegen een verdrag met Stanley, later tegen Hanssens. Hanssens schreef hierover in een brief van 11 mei 1884 vanuit de post Bangala: "*Vous voyez tous ces 'mossolo' (allerlei goederen, handelsartikelen...), toutes ces belles étoffes, ces 'mitakos' (koperdraad gebruikt als betaalmiddel), ces 'caurès' schelpjes gebruikt als betaalmiddel, ces articles de quincaillerie etc., etc... J' avais apporté tout cela pour le vendre à mes amis les Bangalas, à mon frère Mata Mbuike et à ses fils. Mais les Bangalas ne veulent pas de Nsissi (Hanssens), ils lui refusent un terrain pour construire ses maisons ; Nsissi va donc partir demain emportant tous ses 'mossolo' ; il ira faire un village plus haut, car on le réclame partout, et les Bangalas n'auront rien de ce qui avait été apporté pour eux!*". Blijkbaar moet dit discours indruk gemaakt hebben: daags nadien werd de expeditie verzocht om haar vertrek uit te stellen. Om 7 uur werd Hanssens uitgenodigd op een groot *palaber* (volksbabbel). Mata Mbuike sprak: "*Nous devons prendre le blanc chez nous parce que le blanc est bon ; partout où il fait ses villages, il est aimée et il a la confiance des populations. Et ce qui le prouve, c'est la présence de ses quatre hommes de l' Ukuté* (4 gerekruteerde soldaten uit het Evenaarsgebied), *qui ont quitté leurs femmes et leurs maisons pour suivre Nsissi dans ces voyages et qui ne cessent de dire du bien de lui et de ses fils.* » Om 10 uur was alles achter de rug: terrein, huizen en bananenbomen waren verkocht. Hanssens schreef: "*Nous pouvions nous dire chez nous.*"

*2 Volgens de **Bond van het Congoleesch Aandenken** bleven Courtois en Wester in Bangala.

*3 Nadat de expeditie was vertrokken werden twee agenten opgegeten, de derde kon vluchten.

De taken waar zowel de *blanken* als de Afrikanen voor stonden tijdens deze expedities, waren enorm. Er moesten nieuwe routes geopend en nieuwe stations opgezet worden waarbij de expeditieleden soms op vijandigheid van de plaatselijke bevolking stuitten. Vermoeidheid, het opduiken van steeds nieuwe ziekten zoals malaria, de slechte voeding en de verveling wegens gebrek aan ontspanningsmogelijkheden maakten hun taak nog lastiger. Hun overlevingskans was gering. *“Puis il y avait le climat, toute la séquelle d’insectes inconnus et meurtriers, le manque de tout, et les indigènes préféreraient encore une patte d’explorateur à une boîte de corned beef... On ‘crèvait’ mais combien largement on ‘vivait’. Les blancs, armés d’un solide moral et cuirassés par leur idéal sublime; les noirs, cruels, fourbes, mais aussi dévoués jusqu’à la mort, enfants jusqu’à l’innocence. Cela faisait une fière équipe. »* (naar een getuigenis van J. Berger, opgetekend door Marthe Cooseman).

Courtois was, sinds de expeditie de Itimbiri was opgevaren, al enkele weken ziek. Maar hij wou niet in Basoko blijven en drong erop aan op te vertrekken. Op 26 juni, enkele dagen nadat Basoko verlaten was, overleed hij echter aan de gevolgen van een hematurie (bloed in de urine ten gevolge van een blaas- of nieraandoening) in de armen van zijn vriend Amelot. **Fritz Masoin** schreef in zijn geschiedenis van de A.I.C. (*Histoire de l’Etat Indépendant du Congo*, pag. 318): *“Comme on approchait des Falls, Courtois mourut le 25 juin. C’était à lui que le capitaine (Hanssens) voulut confier les Falls, mais une fièvre bilieuse l’avait atteint au point que Hanssens avait arrêté la marche des steamers. Mais se sentant mieux, Courtois avait demandé que l’on continuât: «Je pourrai voir l’île Uana-Rusari – disait-il – et mourir à mon poste de commandant des Falls ». Il ne vit pas l’île ; le délire le prit, il murmura: «Anvers! Anvers! Belgique!» et la nuit la mort l’enveloppa.”*

Courtois werd begraven op de rechteroever, 13 km. stroomopwaarts vanaf de samenvloeiing van de Aruwimi met de Kongostroom. Dit was het eindpunt tot waar Stanley, in opdracht van de E.I.C. tijdens zijn expeditie 1882-84, was gevaren.

Op 30 juni vervoegde de *Royal*, terug van Leopoldstad, de expeditie. Het schip werd door **Nicholls** bestuurd en bracht slechts 7 man versterking en 20 ladingen gele koperdraad mee.

De expeditie zou uiteindelijk de Falls bereiken op 3 juli 1884. **Wester** nam de taak van postoverster op zich tot 1886. **Amelot** stierf 5 maanden later in Nyangwe in een poging om via de Oostkust Europa te bereiken. Kapitein Hanssens verliet de Falls op 11 juli. Aan de monding van de Lomami tekende hij nieuwe verdragen met dorpsoversten en kwam op 19 juli te Iboko aan.

Stanley had intussen Kongo verlaten. Hij pleitte nu volop Leopold’s zaak in Europa. Voor de Britse Kamer verkondigde hij: *“Wij zijn nu gereed. Wij nodigen u vrijelijk uit. Kom binnen en bezit het land (Kongo); kom met uw katoen en wollen stoffen, met uw lijfsieraden, met uw kralen en koperwerk, met al uw lichtere weefsels die ginds draagbaar zijn, en drijf vrij handel zonder vrees voor douaneplagerijen en –vorderingen...”* (*The Times*, 19 september 1884).

In september 1884 keerde Hanssens terug naar Bolobo. Hier vernam hij dat hij tot ridder in de **Orde van Leopold II** was geslagen vanwege verdiensten tijdens de expeditie naar de Bangala. Hij vertrok met een nieuw opgezette expeditie naar het Tumba-meer: de expeditie bestond uit 7 Europeanen waaronder **Eduard Manduau**. Na amper 11 maanden in Afrika keerde Manduau ziek terug naar Brussel. In het schilderij *‘La Civilisation du Congo’* van zijn hand, waarop een Afrikaanse *drager* wordt gestraft met de *chicotte* terwijl een blanke het aantal zweepslagen noteert, klaagde Manduau in 1884 de *beschavingsmethodes* van de E.I.C. aan.

Hanssens bezweek in december 1884, nog geen 6 maanden na Courtois, aan de zelfde ziekte. Zijn laatste woorden waren: *‘Adieu les rêves, adieu à tous et à tout!’*.

Een gematigd' generatie?

De *generatie* Stanley-Hanssens/Courtois bestond uit pioniers die op het terrein de aanzet van de ***Onafhankelijke Kongo Vrijstaat*** realiseerden: zij gingen op verkenning, maakten rivieren bevaarbaar, bezegelden verdragen, richtten posten op,... Officieel was de A.I.C. er om de internationale vrije handel in dit gebied te bevorderen. Stanley had de opdracht om het gebied *open te maken voor de beschaving* en zoveel mogelijk verdragen af te sluiten met stamhoofden. Aan het eind van 1884 had de E.I.C. zo'n 450 overeenkomsten afgesloten.

In een brief aan **Abrecht Jung** schreef Stanley: “*We zullen uit menschlievendheid voornamelijk het binnenland zien open te zetten, de volksstammen van nadere en verdere gewesten aan de woestheid te onttrekken, ze min wantrouwig te maken van de beschaving en hunne handdadige medewerking verzoeken. Wat de wetenschap betreft, we zullen 't gewest dat strekt tusschen Stanley-Poel en Boma, bezuiden en benoorden de Congostroom, zoo nauwkeurig mogelijk leeren kennen, de ligging van de voorname dorpen en steden zorgvuldig aanstippen en alles opteekenen dat van eenig belang kan zijn voor den aardrijkskundige op te wekken.*”

Er moest omzichtig omgesprongen worden met de lokale bevolking om zo de stamhoofden te winnen voor het A.I.C., ten koste van buitenlandse handelsondernemingen. Stanley hoefde zich niet langer als ontdekkingsreiziger te bewijzen: nu hij in Kongo de leiding had over de A.I.C. was zijn doel te slagen in de opdracht die hij van Leopold II had gekregen. Hij had echter in het verleden een zodanige kwalijke reputatie opgebouwd bij de lokale bevolking, dat Hanssens alle diplomatie moest aan boord leggen om te slagen in de onderhandelingen.

Stanley had er in Brussel op aangestuurd om *enthousiaste blanken* te sturen en zich niet te beperken tot personen die vanwege persoonlijke problemen zich genoodzaakt voelden het moederland te ontvluchten: een nieuwe lichter pioniers was in de maak. De ambtstermijn werd vanaf dan vastgelegd op drie jaar.

Voortgaand op de koloniale literatuur verdween met Courtois, Hanssens en Coquilhat een generatie die “*geloofde in een geduldig opgezette verovering van Kongo, waarbij een goede kennis van de inheemse bevolking en een gematigde politiek, die elke gebruik van geweld verwierp, de beste methode was*”. Voortgaand op Stanley, die een voorbeeld en een ware mentor was voor Hanssens en Courtois, was nu het ogenblik aangebroken om het vertrouwen te winnen van de Kongolese bevolking met het doel hen te “*beschaven en hun handdadige medewerking te verzoeken*”.

Terwijl de expeditie Hanssens opereerde vanuit het Westen stak een expeditie onder leiding van kapitein **Emile Storms** het Tanganikameer over met een identieke opdracht. Storms ontketende in dat zelfde jaar een oorlog in het Oosten van Kongo om het Tahwavolk te onderdrukken; waaruit blijkt dat men daar, naast de officiële opdracht, met een geheim agenda te werk ging. Aan de Westkust van Kongo waren Portugese, Franse, Nederlandse factorijen (in totaal 69 in 1884) en Engelse en Amerikaanse missionarissen actief: de *hele wereld* keek dus toe. En hoewel de buitenlandse bedrijven het niet al te nauw zagen met mensenrechten, ze met slaven werkten en eigen strafsancities verzonnen om opstanden te beteugelen, konden de Belgische expedities zich niet veroorloven openlijk militaire strafexpedities op te zetten tegen stammen die niet wilden meewerken. Enkel wanneer de karavanen van de A.I.C. werden aangevallen mocht er repressief opgetreden. Zo had Hanssens na een opstand in 1882 een tiental dorpen in de buurt van Manianga platgebrand en Stanley had ook al na een incident, in augustus 1883 een opstand in Bolobo met de wapens neergeslagen.

Een paternalistische visie.

Tegen de achtergrond van de internationale en nationale koloniale context was de expeditie Hanssens/Courtois belangrijker dan op het eerste zich lijkt: er werden geen wereldschokkende ontdekkingen gedaan maar de bemanning van posten op de bovenloop van de Kongostroom door de A.I.C. betekende de aanloop naar haar monopolie op handelstransacties, dit ten voordele van de Belgische ondernemers. Leopold verving geleidelijk aan de buitenlandse factorijen en missies door Belgische. Het internationale karakter van de E.I.C. (Onafhankelijke Kongo Vrijstaat) en de vrijhandelsovereenkomst voor het gebied rond de Kongostroom bekrachtigd op de Conferentie van Berlijn in 1885, zou niet lang stand houden.

Bij het beschouwen van de weinige getuigenissen die terug te vinden zijn over Courtois, is af te leiden dat hij een gedreven pionier was voor wie geen moeite of ontbering te veel waren. Hanssens die zes maanden na Courtois zou sterven*, schreef naar aanleiding van de dood van Courtois: “*Courtois possédait à un très haut degré les qualités requises pour rendre les plus grands services au Congo. Intelligent, actif et dévoué, il était toujours prêt à payer de sa personne, et c’est avec le plus vif empressement qu’il se mettait à l’œuvre quand il était chargé d’un travail quelconque... Il avait élaboré de nombreux projets pour le fonctionnement de la Station des Stanley-Falls dont il devait prendre le commandement, et il rêvait d’en faire une station modèle. Dans ses relations avec les indigènes, il déployait un tact et une patience réellement remarquables. Il savait s’abaisser à leur niveau, se prêter à leurs fantaisies, amuser ces grands enfants avec des riens et les amener, insensiblement et sans qu’ils s’en aperçussent, au but que nous avions en vue. Il m’a été d’un grand secours dans la conclusion des traités avec les chefs du Haut-Congo, et j’avais en lui un collaborateur précieux. Sa nature sympathique, son caractère jovial et enjoué faisait de lui le plus aimable compagnon de route, et il avait conquis d’emblée l’amitié de tous les Blancs du voyage. Sa mort a été un coup terrible pour tous, et longtemps encore nous le pleurerons.* » (Hanssens, Mouvement Géographique 1884, pag. 66.).

De visie van Hanssens sloot aan bij Stanley’s uitlatingen over de Afrikanen en bevestigde de toenmalige stereotiepe opvattingen over deze bevolking als waren zij *onbeschaafden* en *kinderen* waarvoor moest gezorgd worden. Hiermee wierpen zij zich op als voorbereiders van de paternalistische visie die door de volgende generaties tijdens de kolonisatie van Kongo zou gehanteerd worden.

Fritz Masoin hernam in 1912 in zijn ***Geschiedenis van de A.I.C.*** (*Histoire de l’Etat Indépendant du Congo*) Hanssens lof over de Halse pionier: “*C’était un bon serviteur, à l’âme généreuse, aimant les nègres pour lesquelles il était patient et pleins de tact.* »

Vermits zij als ontdekkingsreizigers niet verplicht waren met de autochtonen samen te leven konden zij de Afrikaanse bevolking beschouwen als een *exotisch fenomeen*: tact en geduld waren aangewezen. De volgende generatie Europeanen, die de lokale bevolking aan het werk moest krijgen leefden nog wel nauw samen met de lokale bevolking, maar van de Kongolees werd onderdanigheid, werkwillegheid en dankbaarheid verwacht: iedereen moest vanaf nu zijn plaats kennen.

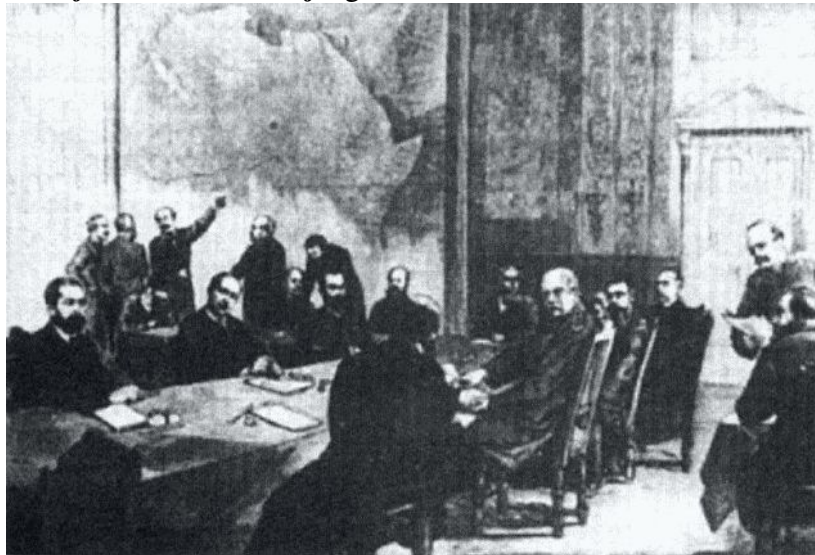
Internationale erkenning van de A.I.C.

Terwijl Hanssens en Courtois op expeditie trokken, keerde Stanley naar Europa terug. Hij wou een boek schrijven: *The Congo and the Founding of its Free State*. Leopold maande Stanley tot voorzichtigheid aan met zijn boek, om de andere mogendheden die aanwezig zouden zijn op de op komst zijnde ***Conferentie van Berlijn*** niet voor het hoofd te stoten. Anderzijds mocht het boek de mogelijke rekrutering van Belgische militairen niet in het gedrang brengen.

De Borchgrave schreef in naam van de vorst: “*Hij (de koning) wenst ook dat u verzacht wat u zegt over de toestand van de expeditie bij uw aankomst in Europa, en vooral wanneer u de namen van onze militaire officieren vermeldt. De koning vreest dat de rekrutering van goede agenten voor Congo moeilijker wordt.*” (de Borchgrave aan Stanley, Brussel 2 maart 1885 KMMA-Stanleyarchief).

Nadat Stanley in 1884 naar Europa was teruggekeerd wachtte hij tevergeefs op een opdracht om terug naar Kongo te vertrekken. Achter de schermen speelde zich een machtsstrijd af tussen de Europese mogendheden: deze strijd door landen als Frankrijk, Engeland, Portugal en Duitsland werd in Afrika uitprobeerde. Dit bepaalde de subtiele zetten die Leopold II op het schaakbord Centraal Afrika deed om zich het gebied Kongo toe te eigenen.

Op het einde van 1884 verzuurde de relatie tussen Stanley en de Belgische vorst. Leopold had aan Frankrijk en Portugal moeten beloven dat Stanley niet meer naar Kongo zou vertrekken vanwege zijn moeilijkheden met de Braza, dit in ruil voor het aanvaarden van de voorstellen van de Belgische delegatie op de **Conferentie van Berlijn** (15 november 1884 - 26 februari 1885). Hoewel Rijkskanselier **Bismarck** na 1871 zelf een handelspolitiek met *dumping* ging voeren, wat in tegenstelling was met de vrijhandelspolitiek, zou hij Leopolds voorstel tot een Vrijhandelsstaat in Centraal-West-Afrika steunen: zo verkreeg Leopold II internationale erkenning voor **Kongo** als een **Onafhankelijke Vrijstaat**. Op 26 februari werd het **Algemeen Verdrag van de Conferentie van Berlijn** getekend.

Na de conferentie restte Leopold II nog een moeilijkheid: er was een wetsherziening nodig die het mogelijk maakte om koning te zijn van zowel België als van Kongo.

De Belgische formateur **Malou** had in een vorige regering elke deelname aan de ontwikkeling van een geplande nieuwe **Kongostaat** verworpen, welke rol ook Leopold zou spelen in deze onderneming. **August Beernaert** had in 1884 meteen de vorst gesteund ondanks de vage toekomst van dit Afrikaans *avontuur* en ondanks de onduidelijkheid vanwege de ingewikkelde constructies die hier aan waren voorafgegaan: C.E.H.C en A.I.C. waren private ondernemingen geweest, opgericht door Leopold om zijn koninklijke persoon te dekken. **Strauch** had gefungeerd en getekend als president van de vereniging maar was echter slechts een uitvoerend agent van de koning geweest. De A.I.C had een voorlopig karakter met als doel de oprichting en de erkenning van een onafhankelijke vrijhandelsstaat. Frankrijk had garanties verkregen als *bevoorrechte staat* indien de A.I.C. haar bezittingen in Afrika kon verzilveren. Leopold II wenste nu dat de rechten die de Afrikaanse chefs aan de A.I.C hadden afgestaan aan hem zouden toekomen. Eenmaal gemachtigd kon de koning de nieuwe staat uitroepen en het beheer ervan opnemen. Deze staat

verzekerde de vrijheid van douanerechten voor andere naties. Elke militaire en financiële hulp van de Belgische Staat was dus verwerpelijk.

De afspraak die oorspronkelijk gemaakt was bij de oprichting van de **Association Internationale de l'Afrique**, dat in elk land een Nationaal Comité zou worden opgericht dat zou zorgen voor financiering en organisatie van nederzettingen en ontdekkingsstochten kwam op de helling te staan. De financiële middelen waren vanaf nu beperkt met als direct gevolg dat het personeel niet meer kon betaald worden. Vele stations die door de expeditie Hanssens/Courtois waren opgericht moesten worden opgegeven (Kimpoko, Mswatta, Equateurville...), enkel Bangala*¹ werd behouden.

De ontmanteling van bestaande handelsnetwerken.

De slavenhandel die vanaf de 16de eeuw aan de Westkust door Portugezen werd gevoerd en door gearbiseerde slavenhandelaars (die opereerden vanuit het Sultanaat van Zanzibar sinds 1840) in het Oosten van Kongo hadden routes, posten en versterkingen gebouwd doorheen het land. Ze werden hierbij geholpen door Kongolese stamhoofden. Ivoor, kopal en andere producten werden door slaven naar de Oost- en Westkust gedragen. Beide indringers hadden hierdoor de machtsverhoudingen tussen de verschillende stammen bepaald.

De Europese *penetratie* op het eind van de 19de eeuw, het opbouwen van (handels)posten door de E.I.C. in Kongo dat met vallen en opstaan plaats vond en de strijd tegen de slavenhandelaars verstoorden op hun beurt grondig de bestaande Afrikaanse handelsnetwerken.

De Bobangi in de regio tussen de door Hanssens opgerichte posten Tshumbiri en Bolobo hadden een belangrijk aandeel in de transatlantische slavenhandel vanuit Kongo. Voor de komst van Stanley bestond de stam nog uit zo'n 12.000 leden. In 1893 was hun invloed op deze handelsroute volledig verdwenen en bleven er nog slechts enkele honderden stamleden over. De moordende arbeidsuitbuiting die van kracht was tijdens Leopolds **Kongo Vrijstaat** zou diepe sporen nagelaten. In 1908 werd Kongo een Belgische kolonie en de politieke middelen moesten nu hun verantwoordelijkheid opnemen. Samen met oud-kolonialen die inmiddels naar België waren teruggekeerd hadden vele Belgen economische belangen in Kongo. **Belgisch Kongo** bevond zich aan de vooravond van de *grote exploitatie*. De pijnlijke voorgeschiedenis moest zo snel mogelijk vergeten worden en de pioniersstrijd herschreven. In het zog van Leopolds Afrikaans *verhaal* werden figuren zoals Stanley, Hanssens en Courtois vanaf dan gemythiseerd.

Kongolees collectief geheugen.

Hoe het verhaal van de bevrijding van de slavenhandel en haar vervanging door dwangarbeid kan gelezen worden in het Kongolees *collectief geheugen* is problematisch omdat het niet los te koppelen is van de hele post-koloniale context. De belabberde politieke en economische situatie in Kongo is zo indringend, dat de hele koloniale geschiedenis op een ambivalente manier wordt bekeken. De vraag die de Kongolees zich stelt of men het nu beter of slechter had onder het koloniaal bewind van *les papas* mag dan al niet relevant zijn, toch wordt ze voortdurend gesteld. Koloniale beelden worden dan weer wel, dan weer niet van de schroothoop gehaald. **Bambi Ceuppens** vraagt zich af in haar boek **Onze Congo? Congolezen over de Kolonisatie** of de "*Congolese nostalgie naar de Belgische kolonisatie een doodsverlangen is?*" of dat deze gedachte niet eerder ontstaat uit een Belgische heimwee naar het koloniale verleden. Het Kongolees *collectief geheugen* moge dan al problematisch en ambivalent zijn, zeker is dat het boeiend en verrijkend is.

*¹ Tijdens de periode **Kongo Vrijstaat** stond Bangala model voor de samenwerking tussen blank en zwart: vele bootslui en militairen werden hier gerekruteerd. **Francis Dhanis** die met **Van Kerckhoven** in 1886 de regio tussen Bangala en Basoko van **Coquilhat** overnam, rekruteerde in de streek van Bangala soldaten waarmee hij in 1892 ten strijde trok tegen **Ngongo Lutete**. De overwinning op en de inlijving van de Tetelakrijgers was het startschot voor de strijd tegen de *Swahili*-slavendrijvers (zie hoofdstukken **Ardevel** en **Sauvage**).

Bibliografie

- A nos Héros Coloniaux morts pour la Civilisation 1876-1908*. Bond van het Congoleesch Aandenken, Brussel 1931.
- Baoni. Les révoltés de la Force Publique sous Léopold II, Congo 1895-1908*. Guy De Boeck. EPO Anvers 1987.
- Belgische Koloniale Biografie. Deel I tot XIII*. Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut 1951 Brussel. (*Courtois* door Marthe Coosemans, *Coquilhat* door A. Engels, *Stanley* door R. Cambier)
- Chroniques de Léopoldville 1877-1945*. Whymys, Archief K.M.M.A.
- Cinq années au Congo. (The Congo and the Founding of its Free State)*. H.M. Stanley 1885.
- Coquilhat à l'Equateur*. Léo Lejeune. Les Digestes Congolaises nr 4.
- De Kongostaat van Leopold II Het Verloren Paradijs. 1876-1900*. A.M. Delathuy. Standaard Antwerpen Uitgeverij 1988.
- De Weerslag in Halle van Momenten van de Nationale Politiek-Sociale Geschiedenis . 1830-1914*. R. Brichau. Streekstudies Buizingen-Halle-Lembeek 1988
- Le Congo et ses affluents*. Charles de Martrin-Donos 1886.
- Les Digestes Congolais nr. 4*. Collection Lavigerie n° 59. Editions Grands Lacs, Namur 1956.
- La Grande Chronique de l'Ubangi*. Léon Lotar.. Mémoire de l' I.R.C.B, Bruxelles 1937.
- Léopoldville. Son histoire 1881-1956*. Whymys 1956.
- Het nut van het verleden*. Marc Reynebeau Lannoo Tielt 2006.
- Het personeel van de wolfabriek van Lot*. Joke Vandenbussche. Heemkundig Genootschap "Van Witthem" Beersel 2005.
- Histoire de la Navigation au Congo*, André Lederer. Annalen reeks 8, K.M.M.A. 1965 n° 2.
- Histoire de l'Etat Indépendant du Congo*. Fritz Masoin. 2 vol. éd. Picard-Balon, Namur 1912.
- Lettres inédites du capitaine Hanssens*. 1882 Le Congo Illustré.
- Onafhankelijk Congoland. 2 delen*. Edmond Denys. Rousselare 1900.
- Onze Congo? Congolezen over de kolonisatie*. Bambi Ceuppens. Davidsfonds, Leuven 2003.
- Politieke Geschiedenis van België deel 1 van 1789 tot 1944*. Th. Luyckx en M. Platel. Uitg. Kluwer Antwerpen 1985.
- Rood Rubber. Leopold II en zijn Kongo*. Vangroenweghe Daniel. Elsevier Brussel 1985.
- Stanley, ontdekkingsreiziger in Afrika*. James L. Newman. Lannoo Tielt 2006.
- Sur le Haut-Congo*. Coquilhat Camille. Ed. J. Lebègue et Cie. Paris 1888.

Tijdschriften.

Le Congo Illustré 1893.

- Hanssens huldigde de transportdienst in van Matadi tot Manyanga (Zuidkant) juli 1883.
- Bayanzi (aan de oever van de Oubangi blz. 29 (foto)
- Post van Bangala 1888 blz.37

Archieven.

Archief Lejeune, KMMA Tervuren.

Archief Whymys, *Chroniques de Léopoldville 1877-1945*. KMMA Tervuren.

Archief Stanley, KMMA Tervuren.

Getuigenissen

Deconynck Daniël, Functionaris in gewestdienst (district Yahuma, provincie Stanleystad) 1949-1960.

Lemoine, Gewestbeheerder Basoko (district Aruwimi, Provincie Stanleystad).

Dehandschutter Edward, Gewestbeheerder Bumba (district Neder-Uele, provincie Stanleystad), gewest Befale (district Befale, provincie Coquilhatstad), gewest Djolu (provincie Coquilhatstad).